

התרבותית של בהג'ת ושל תמימי כפי שזו באה לידי ביטוי ביחסם אל מושא כתיבתם – תושבי פלסטין העוסמאנית. מסקנתו של רובין היא כי כמייצגי האליטות העוסמאניות המקומיות, הפנימו בהג'ת ותמימי את ההבנייה הדיכטומית של "מזרח" מול "מערב" שיצר השיח האוריינטליסטי באירופה, בעוד קולם של המזרחים עצמם הושק. מאמרו של רובין בא להשמיע גם את הקול הזה ואף להראות כי הפנמת השיח האוריינטליסטי הייתה דרך אפשרית אחת שיצרה המודרניות לארגון עולמם התרבותי.

מאמרו של מאיר חטינה עוסק בביוגרפיה של שתי משפחות עולמא במצרים בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. באמצעות תיעוד ומחקר פרוטוגרפי מבקש חטינה להראות עד כמה היו שתי המשפחות עליש וקאיתא, המזוהות עם הממסד האזרחי, מעורבות באירועים הפוליטיים הדרמטיים בהיסטוריה של מצרים המודרנית. מעורבות זו מעידה לא רק על תרומתם הרבה לתהליך בניית האומה המצרית, אלא גם על היותה של האליטה הדתית במצרים נטועה עמוק בחברה המצרית ובמאוויה הלאומיים, בניגוד לדימוי המקובל של אליטה זו.

הפוזיטיביזם כתפיסה מחקרית אינו אופייני לדיסציפלינה ההיסטורית בלבד. ביטוי לכך ניתן למצוא במאמרו המתורגם של המזרחן הפילולוג בן המאה ה-19, תיאודור נלדקה. במאמרו מציע נלדקה, אם כי לא במישרין, דרך נוספת לקריאה פוזיטיביסטית של הטקסט הקוראני, כזו המתמקדת בצורות הלשוניות ובדקדוק של השפה הערבית. באמצעות ניתוח פילולוגי דקדקני הוא מבקש לשבור את הדיכטומיה שבין הערבית "המדוברת" לערבית "הספרותית", וליחס מרכיבים המזוהים עם הערבית "המדוברת" לתקופתו של מוחמד, תקופת ראשיתה של החברה האסלאמית בחצי האי ערב. מסקנתו העיקרית היא שהקוראן אינו יכול להיות דגם מופתי של הערבית הכתובה. כדי לבחון גם את משמעותו ההיסטוריוגרפית של מאמרו של נלדקה, צירפנו לו שני מאמרים נלווים, האחד מאת רפי סלמון והאחר מאת אורסולה ווקוק, המציגים את נלדקה ואת מחקריו כמייצגיה של המזרחנות הגרמנית, ומראים שהמחקר המזרחני-פילולוגי הוא שלב אחד בתהליך ההתפתחות ההיסטורי של הדיסציפלינה המזרחנית בכללותה.

גיליון זה הינו האחרון בהנחייתו המדעית של ד"ר חגי רם. חגי מלווה את ג'מאעה מאז היווסדו, והוא מילא תפקיד מכריע בהכוונת התפתחותו של כתב העת. המסירות והמקצועיות שגילה לאורך כל התקופה שבה שימש כעורכו המדעי ולקח חלק בהפקתו ובהוצאתו לאור הציבו אמות מידה וגוהלי עבודה שיש לקוות כי נמשך ונפעל לאורם. בשם כל חברי מערכת ג'מאעה בעבר ובהווה, אני מבקשת להודות לד"ר רם ולברך את ד"ר רלי שכטר, שנכנס לתפקיד במקומו. הצלחה רבה לשניהם.

מדיניות ישראל כלפי רצועת עזה ופליסיה, נובמבר 1956–מארכ 1957*

יעקב טובי

בעקבות מבצע קדש (29 באוקטובר–6 בנובמבר 1956) השתלטה ישראל על רצועת עזה ועל חצי האי סיני. עוד במהלך הקרבות, וביתר שאת לאחריהם, עמדו קברניטי המדינה מול לחץ עז מצד ארצות הברית ומצד האו"ם לפנות את כוחות צה"ל מהשטחים שנכבשו במבצע. בתחילה נדרשה ישראל לפנות את כוחותיה מחצי האי סיני. משנענתה לכך, נקראה להסיג את כוחות צה"ל מרצועת עזה. אולם, בניגוד למרביתו של חצי האי סיני, הייתה ישראל מעוניינת לשמור בידה את רצועת עזה. חשיבותה הביטחונית של הרצועה, ברמה האסטרטגית כמו גם ברמת הביטחון השוטף, הביאה את מנהיגי ישראל לגקוט מדיניות אשר נועדה לשכנע את ארצות הברית ואת האו"ם בחיוניותה ובכדאיותה של הישארות הרצועה בידיים ישראליות. לשם כך ביצעה ישראל, באמצעות מנגנון הממשל הצבאי, שורה של פעולות בתוכם האזרחי אשר נועדו לשפר את רמת חייהם של תושבי הרצועה, ובראש וראשונה של תושבי הקבע. בכך קיוו עושי המדיניות בארץ, ייווכחו מקבלי ההחלטות בארצות הברית, כמו גם מוכ"ל האו"ם, בכדאיות השארת הרצועה בידי ישראל. במקביל, השמיעו נציגים ישראלים בכל פורום אפשרי הצהרות בדבר נחישותה של ישראל למנוע את חזרת השליטה המצרית לרצועה. אולם, טקטיקה משולבת זו לא הצליחה לשכנע את ארצות הברית ואת האו"ם לתמוך בעמדתה של ישראל. אל מול מצב עניינים זה, הייתה ישראל מוכנה כעת לחרוג מאחת מעמדותיה המסורתיות והמקודשות ביותר: שלילת זכות השיבה. על פי רעיון שהועלה במסדרונות משרד החוץ, הביעה ישראל את נכונותה לחלוק את שליסתה ברצועת עזה יחד עם האו"ם ובשיתוף פעולה עם תושביה. בנוסף לכך, על מנת שהתוכנית תקבל את תמיכתה של הקהילה הבינלאומית, הכריזה ישראל, לראשונה מאז 1949, על הסכמתה להעלות תרומה לפתרון בעיית פליטי עזה כחלק מפתרון כולל לבעיית הפליטים.

* מאמר זה מבוסס על עבודת מ.א. שנכתבה בשנת 1998 במסגרת החוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה. תודות נתונה לפרופ' נתן ינאי ולפרופ' יואב גלבר אשר הגוזו אותי בעבודה זו.

בדמות קליטת חלק מפליטי הרצועה, כמו גם את כל תושבי הקבע שבה, בשטחי המדינה.

עם תום מלחמת העצמאות גיבשו שכנותיה הערביות של ישראל את הדעה כי אם יתירו לשקט ולשלווה לשרור באזור, תוכל ישראל לבסס את קיומה ואת מעמדה בדעת הקהל הבינלאומית. היות ולא היה ביכולתן לכפות על המדינה הצעירה מלחמה חדשה, הן פנו ללוחמה כלכלית ותעמולתית ולשימוש בנשק ההסתננויות (יבלונקה וצמרת 1997: 16). תופעת ההסתננויות הייתה מורכבת ורבת פנים, ולא כאן המקום לעמוד עליה. אולם, חשוב להדגיש שני היבטים מרכזיים של התופעה: 1. רובם המוחלט של המסתננים לישראל הגיעו משטח רצועת עזה ומשטחה של ממלכת ירדן. 2. חלק ניכר מקרב המסתננים היו פליטים פלסטינים (של 1998: 23–24). פעולות ההסתננות גבו מישראל מחיר אנושי וכלכלי כבד והיוו את הבעיה המובהקת ביותר בתחום הביטחון השוטף במחצית הראשונה של שנות התשעים (שם: 237).

השתלטות צה"ל על רצועת עזה בעקבות מבצע קדש עימתה לפיכך את ישראל, באופן ישיר, עם אחד המקורות המרכזיים לבעיית הביטחון השוטף שלה: רצועת עזה על רבבות פליטיה. זאת ועוד, בעיית הפליטים היוותה מאז תום מלחמת העצמאות אבן מחלוקת מרכזית ביחסיה של מדינת ישראל עם העולם הערבי, כמו גם עם מדינות המערב ועם האו"ם. מאז ועידת לואן ב-1949 ועידת פאריס ב-1951 לא נעשו ניסיונות מצד ישראל לפתור בעיה מציקה זו, אשר העכירה את יחסי החוץ שלה. עמדתה המסורתית של ישראל דיברה על תשלום פיצויים לפליטים בכפוף לתנאים ולסייגים שונים, וסירוב מוחלט לקבל על עצמה את עקרון "השיבה". הערבים מצדם דרשו את יישומו של סעיף 11 בהחלטת האו"ם (ג') 194 מ-11 בדצמבר 1948, אשר דרש מישראל לאפשר לכל פליט שיהיה מעוניין בכך לחזור אל ביתו, ומתן פיצויים לאותם פליטים שלא יהיו מעוניינים לממש את "זכות השיבה". כיבוש הרצועה, על מאתיים אלף פליטיה, יצר אפוא הזדמנות ראשונה מסוגה לפתור את בעיית הפליטים, או את חלקה, בדרך שונה מזו שישאלה הצהירה עליה עד עתה.

רובם של המחקרים אשר עסקו במבצע קדש התמקדו בהיבטים הצבאיים והמדיניים של המבצע. מחקרים אלה עסקו ברקע המדיני, בהתארגנותה הצבאית של ישראל למלחמה, בניתוח הקרבות ובמערכה הדיפלומטית שניהלה ישראל מול האו"ם ומול ארצות הברית למען השארת השטחים שכבשה בידיה. מאמר זה בא לדון בשני נושאים – תוצר של כיבוש הרצועה – אשר נזנחו כמעט לחלוטין במחקר: הסדרים והנהלים שקבעה ישראל ברצועה הנתונה תחת שליטתה, ומטרותיה בכך; הקשר, שהלך ונוצר בהדרגה, בין בעיית הפליטים הפלסטינים ברצועת עזה לבין שאיפת ישראל לחותר את הרצועה תחת שליטתה. מבחינה זו, מצטרף המאמר לשורה הולכת וגדלה של

מאמרים מדעיים, אשר למן אמצע שנות השמונים דנים בהיבטים שונים של בעיית הפליטים הפלסטינים.

המחקר שלהלן עושה שימוש נרחב בתיעוד רשמי, ובכלל זה בפרוטוקולים של ועדת החוץ והביטחון, וכן בהחלטות ממשלה שמורות אשר עדיין לא נבדקו ביחס למוגייה הנחקרת. המאמר מנסה לשרטט, בדיוק המרבי, את פעולת המנגנון הישראלי ברצועת עזה כמו גם את מהלכיה של ישראל במערכה הדיפלומטית שנכפתה עליה עם תום קרבות מבצע קדש. טענתי העיקרית היא כי ישראל הייתה נכונה לספח חלק מאוכלוסיית הקבע של הרצועה, וחשוב מכך, חלק מאוכלוסיית הפליטים שבה, על מנת להשאיר את הרצועה בידיה. יתרה מכך, ישראל הציעה כי פתרון בעייתם של פליטי הרצועה ייעשה במסגרת פתרון רחב יותר של בעיית הפליטים הפלסטינים. במלים אחרות, מנהיגי ישראל היו נכונים, לראשונה מאז ועידת לואן, לגשת לפתרון כולל של בעיית הפליטים הפלסטינים, וזאת בתמורה להישארות ישראל ברצועת עזה.

רצועת עזה עד נובמבר 1956: סקירה כללית

מלחמת העצמאות נסתיימה בלי שצה"ל הצליח לכבוש את רצועת החוף הדרומית של מה שהייתה ארץ ישראל המנדטורית ונודעה לאחר מכן בשם "רצועת עזה". בשני מבצעים צבאיים, "ואב" (15–22 באוקטובר 1948) ו"חורב" (22 בדצמבר 1948 – 6 בינואר 1949); הצליחה ישראל להשתלט על אזור בית חנוך בצפון ועל מבוואת רפיח בדרום – אך השליטה ברוב אזור הרצועה נשארה בידי הצבא המצרי. הסכם שביתת הנשק בין ישראל ומצרים, שנחתם ב-24 בפברואר 1949, השאיר בידי המצרים שטח של 320 קמ"ר בקירוב. בתוקף הסכם אחר, שנחתם בין ישראל ומצרים ב-22 בפברואר 1952 ("פשרת סעה") בנוגע לחלוקתו של האזור המפורז, סופחו למצרים עוד 20 קמ"ר, כך שלאחריו כללה רצועת עזה 340 קמ"ר. אורכה של הרצועה – מבית חנוך בצפון עד רפיח בדרום – כ-40 ק"מ בקו אווירי; רוחבה המרבי, באזור ח'אן-ינאס, כ-14 ק"מ, ורוחבה המוערי, באזור דיר אל-בלח, כ-5.5 ק"מ. רצועת עזה גובלת בים התיכון ממערב, בחצי האי סיני מדרום ובמדינת ישראל מצפון וממזרח.

בתקופת המנדט הייתה העיר עזה חלק ממחוז עזה – אזור שהורכב מנפות עזה ובאר שבע. העיר עזה שימשה כבירת המחוז. על פי מפקד האוכלוסין הראשון, שנערך בפלסטינה ב-1922 על ידי ממשלת המנדט, הכיל מחוז עזה כ-28 אלף איש. ב-1946 הגיע מספר תושבי המחוז לכ-80 אלף איש (Roy 1986: 5). מלחמת 1948 הגדילה את אוכלוסיית מחוז עזה פי ארבעה לאחר שלאוכלוסייתה הקבועה התוספו למעלה מ-200 אלף פליטים. רובם התגוררו לפני המלחמה בדרומה של ארץ ישראל – ביישובים ערביים שהקיפו את מחוז עזה – 79,080 פליטים, ובאזור באר שבע – 42,080 פליטים.

של האזור. רוב תושבי הקבע, שהתפרנסו משירותים, מסחר ומלאכה, איבדו את פרנסתם שהייתה תלויה בקשר מתמיד עם אזרחי הארץ האחרים ועם נוכחות מרכזי השלטון והצבא הבריטי במקום. אחרים איבדו את אדמותיהם לישראל בעקבות הפיכתה של רצועת עזה – על פי קווי שביתת הנשק – לישות נפרדת משאר שטחי ארץ ישראל המנדטורית. זרימת רכבות הפליטים לרצועה והתיישבותם בה החמירו את מצבה הכלכלי, הן בגלל היווצרותו של לחץ ללא תקדים על שוק התעסוקה והן בגלל דרישה מוגברת למזון ולמוצרי צריכה אחרים שהשוק המקומי לא יכול היה לספק.⁶

מצרים, מצדה, לא עשתה דבר לעידוד כלכלתה של הרצועה. תומות המכס בין מצרים לרצועה, שנועדו להגן על עורפי היבול החקלאי המצרי ולמנוע תחרות עם תעשיית הטקסטיל שבמצרים, היוו דוגמה בולטת לחוסר העניין המצרי בשיפור כלכלת הרצועה (Roy 1986: 19).

התוצאה של מציאות עגומה זו הייתה שיעור אבטלה גבוה בקרב הפליטים ותושבי הקבע של הרצועה, כוח קנייה קטן והולך וגירעון מתמיד במאזן המסחרי של הרצועה עם העולם. רק שליש מתושביה הקבועים, כ-30 אלף איש, הצליחו לפרנס את עצמם, בעיקר באמצעות עיסוק בחקלאות (גידול תמרים והדרים), ופחות מכך באמצעות עבודות יד ומלאכה זעירה (בעיקר בתחום האריגה).⁷ למעלה מ-60 אלף מתושביה הקבועים של הרצועה היו נזקקים. הממשל המצרי סיפק להם קמח במנות קצובות. חברת הסעד האמריקאית "קר" (Care) סיפקה גם היא מצרכי מזון לתושבי הקבע הנזקקים, אולם בגלל מחלוקת עם הממשל המצרי הופסקה פעילות החברה ברצועת עזה בראשית 1956.⁸ ממאי 1950 החלה אינר"א לפעול בקרב אוכלוסיית הפליטים שברצועה, כפי שעשתה ביתר ריכוזי הפליטים, ולדאוג לצורכיהם בתחומי הדיור, המזון, החינוך והבריאות.

השלטון המצרי ייחד לרצועה מעמד מיוחד – "שטח בדרום פלסטין" הנמצא תחת אחריות מצרית.⁹ מאז 1948 סירבו המצרים לספח את הרצועה. פניות לממשל המצרי מצד נציגי התושבים המקומיים שביקשו לספח את הרצועה למצרים נתקלו בסירוב לאורך כל שנות החמישים, ורצועת עזה החזקה על ידם כיחידה טריטוריאלית סגורה מבחינה פוליטית ופיסקלית.¹⁰ מבנה השלטון באזור היה דומה לזה של ארץ ישראל תחת שלטון המנדט הבריטי. ביטוי לכך ניתן בחוק שהסמיך את הממשלה המצרית להחזיק באזור כאילו היה מושבה מצרית. שר ההגנה והימיה המצרי קיבל, על פי חוק, את

חלקם האחר התגוררו בערים: יפו – 40,773 פליטים; רמלה – 40,820 פליטים; חיפה – 1,139 פליטים; ועשרות עד מאות פליטים בירושלים, חברון, עכו, טבריה ונצרת (Gabbay 1959: 178).¹

ערב כניסת כוחות צה"ל לרצועה, ב-2 בנובמבר 1956, מנתה אוכלוסייתה כ-310 אלף איש. התושבים המקומיים הקבועים, למעלה מ-90 אלף איש, התגוררו בחמישה מרכזים עיקריים: בעיר עזה כ-45 אלף, בח'אן-יונס כ-14 אלף, ברפיח כ-5,000, בעיירה בני סהילה כ-4,500 ובדיר אל-בלח כ-3,000. יתר האוכלוסייה המקומית התגוררה בשורה של כפרים קטנים.² אוכלוסיית הפליטים ברצועת עזה מנתה בסוף 1956 למעלה מ-217 אלף איש. קרוב ל-130 אלף מהם חיו בשמונה מחנות פליטים שהוקמו מייד עם הגיעם לרצועה: ברפיח כ-31 אלף, בג'באליה כ-20 אלף, בח'אן-יונס כ-19 אלף, במחנה החוף (שאטי) כ-16.5 אלף, בג'סיראת כ-14 אלף, בב'ריג' כ-11.5 אלף, במעאזי כ-9,000 ובדיר אל-בלח כ-5,700. למעלה מ-85 אלף פליטים היו פזורים בתוך ערי הרצועה וכפריה: מחציתם התרכזו באזור יַתְוֶן והשאר באזור ח'אן-יונס, דיר אל-בלח ורמאל. בתוך אוכלוסיית הפליטים נכללו כ-30 אלף בדווים, רובם התגוררו במחנות הפליטים.

רובה המכריע של אוכלוסיית עזה הייתה מוסלמית. מספר הנוצרים עמד על כ-2,000 בלבד.³ אוכלוסיית הפליטים הייתה אוכלוסייה צעירה מאוד; קרוב ל-100 אלף פליטים היו מתחת לגיל 15 (כ-47% מכלל הפליטים). מספר המשפחות בקרב הפליטים היה 40,667. היו אלה משפחות גדולות – 5.3 נפשות בממוצע לכל משפחה. שיעור הריבוי הטבעי אצל הפליטים (לנתון זה יש להתייחס בספקנות היות ותכופות נמנעו הפליטים מלדווח על פטריות כדי שיוכלו להוסיף ולקבל את מנות המזון של הנפטר) היה 3.4%, לעומת ריבוי טבעי של 3% בקרב אוכלוסיית הקבע.⁴ פחות מעשרה אחוזים מאוכלוסיית הפליטים שמעל גיל 15 היו אוכלוסייה עובדת: כ-3,000 פליטים בחקלאות, 1,600 בבניין, 1,600 בתחבורה, 800 בעבודות מכניות, 600 בשירותים ו-300 במסחר. השאר נתמכו על ידי ארגון אינר"א למען הפליטים הפלסטינים במזרח הקרוב.⁵

מבחינה כלכלית מצבה של רצועת עזה ערב כניסת ישראל אליה היה קשה. עם ניתוקה של הרצועה מישראל בעקבות מלחמת 1948 נהרסו החיים הכלכליים התקינים

1 מטכ"ל/אג"ם: רצועת עזה – סקירה כללית, 19 נובמבר 1956, ארכיון צה"ל [להלן: א"צ] 1034/65/946.

2 א"צ 1034/65/946: משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 26 נובמבר 1956, ארכיון מדינת ישראל [להלן: א"צ]: תיקי משרד החוץ [להלן: ח"צ], 17/2401.

3 מטכ"ל/אג"ם: רצועת עזה – סקירה כללית, 19 נובמבר 1956, א"צ 1034/65/946.

4 United Nations Annual Report of the Director of the United Nations Relief and Work Agency [UNRWA] for Palestine Refugees in the Near East, General Assembly Official Records 11th Session, Supplement no. 14 (A/3212):14.

5 א"צ 1034/65/946.

6 ד"ח כלכלי מספקת אזור עזה ליוסף תקופ ממשרד החוץ, 25 פברואר 1957, א"צ 8/2448.

7 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 20 ינואר 1957, א"צ 17/2401.

8 מטכ"ל/אג"ם: רצועת עזה, סקירה כללית, א"צ 1034/65/946.

9 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 20 ינואר 1957, א"צ 17/2401.

10 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 31 ינואר 1957, א"צ 17/2401.

הסמכויות שהיו לשר המושבות הבריטי בארץ ישראל, והוא שמינה גם את מושל הרצועה.¹¹

במדיניות המיסים והמכס שמרו המצרים על המצב שהיה קיים בתקופת המנדט. גבולות המכס בין הרצועה למצרים, כמו גם בין הרצועה לשאר חלקי העולם, נותרו על כנם. למרות היותה של הלירה המצרית ההליך החוקי היחיד ברצועה, הוטלו הגבלות חמורות על המסחר בין הרצועה למצרים.¹² בנוסף לחוק המנדטורי פרסמו המצרים במשך שמונה שנות שלטונם ברצועה חוקים חדשים ותיקונים לחוק המנדטורי, שפורסמו בעיתון רשמי מיוחד.¹³ המושל המצרי של הרצועה, יחד עם פקיד הממשל הצבאי, היו כתובת לכל פעולה ובעיה שהתעוררה. הרשויות המקומיות, שאותן ניהלו נציגי האוכלוסייה המקומית, היו בעלות סמכות מוגבלת.¹⁴ תכופות פיסר הממשל המצרי נציגים מקומיים ברשויות המקומיות ברגע שסר חינום בעיניו.

לקראת סוף 1953 החלו המצרים בתהליך להרחבת הדמוקרטיזציה של הרצועה ולהגברת שיתוף אוכלוסייתה במוקדי השלטון המקומי. ב-12 בדצמבר 1953 התפרסם חוק שקבע את יסודות המינהל של הרצועה. רשות הביצוע אורגנה כך שבראשה עמד המושל המצרי, ולצדו נתמנתה מועצה מבצעת שהורכבה מפקידים מצרים. לצד מועצה זו הוקמה מועצה מחוקקת שהורכבה מחברי המועצה המבצעת, יחד עם נציגי אוכלוסיית הרצועה: ראשי העיריות של עזה וח'אן-יונס ושישה מחברי המועצות של עיריות אלו; חבר אחד מכל אחת ממועצות רפיה, דיר אל-בלח וג'באליה; שבעה נציגים של בעלי המקצועות השונים וארבעה נציגי אוכלוסיית הפליטים. "חוק יסוד" זה נכנס לתוקפו ב-2 בינואר 1954. בתחילת 1955 הושלמה הצעה לחוקה חדשה שאושרה על ידי מועצת השרים המצרית. חוקה זו התבססה על חוק היסוד, והחידוש שבה היה בעצם אשרור הקמתה של מועצה מחוקקת (מעין פרלמנט) נבחרת במקום המועצות הממונות בעבר.

למרות הפתיחות היחסית הזו, נשמר לאורך כל התקופה מרבית הכוח המנהלתי והחוקתי בידי שליטיה המצרים של רצועת עזה (שכבו 1975: 8).

ישראל ורצועת עזה מתום מלחמת העצמאות עד מבצע קדש

מיקומה הגיאוגרפי של רצועת עזה לא הותיר שום ספק בלבו של ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, וקרוב לוודאי גם בלבם של אישים אחרים בהנהגת המדינה, ש"לפי ההגיון

הגיאוגרפי היא [רצועת עזה] צריכה להיות במדינת ישראל".¹⁵ אל תפיסה זו נתוסף שיקול ביטחוני-אסטרטגי; קרבתה של הרצועה אל מרכזי האוכלוסין בישראל ומספרם העצום של הפליטים החיים בתוכה בתנאים עלובים כשבלבם יוקדת שאיפת נקם כלפי "האויב הציוני", הצביעו בבירור על כך שרצועת עזה מהווה סיכון ביטחוני חמור לישראל, הן מבחינה אסטרטגית (פלישת צבא מצרי דרך הרצועה אל מרכז הארץ) והן מבחינת מדיניות הביטחון השוטף (תופעת ההסתננות על כל גוגיה).

בייחוד הוטרד הציבור הישראלי מקיומה של תופעת ההסתננות. רובם המוחלט של המסתננים בא מקרב ריכוזי הפליטים. אין זה המקום להרחיב בנושא מורכב זה, אולם לענייננו חשוב לציין כי ערב מבצע קדש היוותה רצועת עזה מקור הבעיה העיקרי בהקשר זה: למשל, בשנת 1951 נהרגו 7 ישראלים כתוצאה מהסתננויות מגבול הרצועה, בעוד שב-1955 גדל מספר ההרוגים ל-48; מספר הפצועים הישראליים עלה באותן שנים מ-11 ב-1951 ל-144 במהלך 1955; ב-1951 הותרשו עשרה מקרי תבילה ומיקוש כתוצאה מפעילות של מסתננים שבאו מתחומי רצועת עזה, ואילו ב-1955 גדל המספר פי חמישה לערך והגיע ל-49. מספר ההתנגשויות המזוינות בין כוחות צה"ל למסתננים ערבים מתחומי הרצועה כמעט הוכפל באותה תקופה: 102 מקרים במהלך שנת 1951 לעומת 199 מקרים ב-1955.

פגעי ההסתננויות משטחי הרצועה הלכו והחמירו עם השנים ועברו בהיקפם אף את הנזקים בנפש וברכוש שנגרמו כתוצאה מההסתננות דרך גבול ירדן, אשר באופן מסורתי נחשב הבעיית ביותר מבחינה זו. ב-1955, לדוגמה, נהרגו 11 ישראלים ונפצעו 36 כתוצאה מההסתננויות דרך גבול ישראל-ירדן (תופעת ההסתננות מגבולות סוריה וירדן הייתה, בעקבות, מצומצמת יותר).¹⁶ על רקע זה שבו והוכירו אישים שונים בהנהגת המדינה את "חטאו" הבלתי נסלח של דוד בן-גוריון, כאשר בשלהי מלחמת העצמאות הורה למפקד הפלמ"ח, יגאל אלון, לסגת מקדמת סיני, ובכך אולי שמש מידי ישראל "הזדמנות היסטורית" להפוך את הרצועה לחלק בלתי נפרד ממדינת ישראל (שלום 1998: 133).

עם תום מלחמת העצמאות נקרתה בדרכה של ישראל הזדמנות מדינית לספח לתחומה את רצועת עזה. בוועידת לוזאן (אפריל-ספטמבר 1949) הועלתה הצעה שמדינת ישראל תקבל לידיה את רצועת עזה על כל תושביה. בן-גוריון תמך בהצעה זו, בנמקו אותה בשיקולים צבאיים, אסטרטגיים, מדיניים וכלכליים.¹⁷ בטיעוניו אלה התעלם בן-גוריון מן הבעיה המרכזית שהציבה הרצועה בפני ישראל – הבעיה הדמוגרפית – אשר היוותה את הטיעון המרכזי בהתנגדותו של שר החוץ משה שרת

15 ארכיון המכון למורשת בן גוריון [להלן אב"ג], מתוך יומן בן גוריון [להלן יב"ג], 9 דצמבר 1948.

16 פגעי ההסתננות בגבולות ישראל, אב"ג, ח"צ 14/2402.

17 אב"ג, יב"ג, 21 יוני 1949.

11 מפקדת עזה: דו"ח תלת חודשי (נובמבר 56 – ינואר 57), אב"ג, ח"צ 25/3738.

12 אב"ג, ח"צ 25/3738; משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 31 ינואר 1957, אב"ג, ח"צ 17/2401.

13 מפקדת אוזר עזה: דו"ח תלת חודשי (נובמבר 56 – ינואר 57), אב"ג, ח"צ 73825/3.

14 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 31 ינואר 1957, אב"ג, ח"צ 17/2401.

לסיפוח הרצועה למדינת ישראל, על אף היתרון האסטרטגי הגלום בכך.¹⁸ אולם, על אף התנגדותו זו של שרת, עלה בידי בן-גוריון לגייס את רוב חברי הממשלה לתמוך בהצעה להכליל את רצועת עזה בשטח מדינת ישראל. בנימוקיה לקבלת ההצעה הדגישה ממשלת ישראל בפני ארצות הברית כי שיקולים ביטחוניים-אסטרטגיים מנחים אותה בהחלטתה זו לקלוט את הרצועה על רבבות תושביה. התנגדות ערבית, ובעיקר מצרית, להצעה הורידה אותה מן הפרק (שם: 134-136).

ההחלפה בהיקף ובחומרת ההסתגנויות מגבול הרצועה במהלך 1955 גררה אחריה פעולות תגמול ישראליות שהחריפה בהן התרחשה בליל ה-28 בפברואר 1955 (מבצע "חץ שחור"). ההידרדרות הביטחונית המואצת בגבול ישראל-מצרים באזור הרצועה הביאה את מעצמות המערב - ארצות הברית ובריטניה - לנסות ולתווך בין הצדדים. במהלך ניסיונות אלה הבהיר שר החוץ שרת, כי ישראל תהיה מוכנה לשקול את סיפוח רצועת עזה, על אוכלוסייתה, בתמורה להעברת אזור ניצנה למצרים. לראשונה מאז ועידת לוואן באה הצהרה כזו מפי גורם ישראלי בכיר. קשה להעריך אם ההצעה הועלתה בידעו ובהסכמתו של דוד בן-גוריון, אשר נודע בסידורו לעשות כל ויתור טריטוריאלי (שם: 136).

הממשל הצבאי ופעילותו בשטחי הרצועה

בשעות הבוקר המוקדמות של יום שישי, 2 בנובמבר 1956, פרץ לעזה כוח צה"ל משולב של חטיבה 37 וחטיבה 11. מול כוח זה עמדה דיוויזיית חי"ר 8, שכללה שתי חטיבות פלסטיניות (86 ו-87), וכן חטיבת המשמר הלאומי המצרי 26. בשעה 11:00 ביקש המפקד הצבאי המצרי ברצועה להיכנע. ב-15:00 נכנעה העיר עזה באופן רשמי. למחרת היום, ה-3 בנובמבר, המשיך צוות מחטיבה 37 במסע הלחימה לכיוון דרום הרצועה כשהוא מבסס בדרכו את הכוחות המצריים-פלסטיניים שנשארו באזור. עד לצהרי אותו יום הייתה כל רצועת עזה בידי ישראל (טראן ושמש 1994: 83-85; גולני 1997: 550-551).

בערב של אותו יום שישי הנחה הרמטכ"ל משה דיין את ראש אג"ם, האלוף מאיר עמית, ואת עוזרו, אל"ם עוזי נרקיס, להקים ממשל צבאי בכל רחבי רצועת עזה בראשות סא"ל חיים גאן (גולני 1997: 551). מאותו תאריך ועד ל-5 בדצמבר 1956 הייתה הרצועה, ובכלל זה הממשל הצבאי שבה, תחת אחריות פיקוד דרום. ב-5 בדצמבר הועברה האחריות לפיקוד המרכז, ומאז ועד לסיום הנוכחות הישראלית ברצועה היה הממשל הצבאי ברצועת עזה באחריות פיקוד המרכז.¹⁹

18 אמ"ם, פרוטוקול משיבת ממשלת ישראל, 6 פברואר 1949.

19 אג"ם/מבצעים: העברת אחריות סובייט-רצועת עזה, 2 דצמבר 1956, א"צ 629/57136.

אנשי יחידת הממשל הצבאי גויסו כבר ב-30 באוקטובר 1956 ורוכזו במחנה זמני במשטרת ג'זירה שבאשקלון. התמקמות הממשל הצבאי ברצועה נעשתה בד בבד עם התקדמות כוחות צה"ל. בשעות הבוקר המאוחרות של ה-2 בנובמבר, עם כניעת הכוחות המצריים בעיר עזה וסביבותיה, נכנס המושל הצבאי לעיר עם גדוד 251 שהועמד לרשותו. בשעה 19:00 התמקם מטה הממשל הצבאי במבנה משטרי במרכז העיר. ב-4 בנובמבר, יממה לאחר כניעת כל הרצועה, הופעלו נציגויות הממשל בערים עזה, דיר אל-בלח וח'אן-יونس, ומאוחר יותר גם ברפיח. בראש כל אחד מהמחוזות הללו הועמד קצין ישראלי.²⁰

שטח רצועת עזה הוכרז כאזור כבוש, ומשימות הממשל הצבאי, כפי שהוגדרו על ידי הפיקוד העליון, היו: החרמת הציד הצבאי שנשאר באזור; פיקוח ביטחוני על היישובים הערבים; הבטחת השירותים החיוניים לאוכלוסייה.²¹ למושל הצבאי של הרצועה הוענקו סמכויות של "מפקד צבאי", דהיינו בעל סמכויות לקבוע חוקים ותקנות לאזור על פי "תקנות ההגנה לשעת חירום - 1945".²² במנשר שהוציא מפקד הצבא באזור עזה נקבע שהחוק שהיה קיים באזור לפני כיבושו על ידי כוחות צה"ל, כלומר החוק המנדטורי בתוספת התיקונים המצריים, יישאר בתוקפו גם בזמן השלטון הישראלי.²³ מאוחר יותר בוטלו כמה מהחוקים והתקנות שנחקקו על ידי הממשל המצרי, כגון התקנה האוסרת על תושבי הרצועה לסחור עם מדינת ישראל.²⁴

בימים הראשונים שלאחר ההשתלטות על הרצועה פעלו כוחות צה"ל, תחת פיקוד הממשל הצבאי, לטיהור האזור מחיילי אויב ומאנשי פדאיון ולאיסוף נשק שנותר במקום.²⁵ לשם כך הוטל על הרצועה, כבר ביום הראשון לכיבוש, עוצר מוחלט של 24 שעות. בהדרגה צומצם העוצר לשעות אחר הצהריים והלילה, ומסוף חודש דצמבר נשאר בתוקף רק עוצר הלילה.²⁶

בדו"ח תלת-חודשי שהנפיקה מפקדת אזור עזה לחודשים נובמבר 1956 - ינואר 1957 צוין שעד ל-9 בנובמבר "הושלמה ההשתלטות על האזור מבחינה ביטחונית והושלם בו סדר ציבורי".²⁷ אולם, למרות דיווח זה נראה שפעולות ספורות של איסוף

20 מפקדת פקוד דרום/אג"ם: דו"ח מבצעים מסכם למבצע "קדש", נובמבר 1956, א"צ 619/62/95.

21 א"צ 619/62/95.

22 א"צ 619/62/95.

23 פקוד מרכז: הממשל הצבאי באזור עזה, 6 דצמבר 1956, א"צ 55/65/662.

24 משרד החוץ/מחלקת הסברה: חוברת עזה, 4 דצמבר 1956, א"צ 17/2401.

25 משרד החוץ/מחלקת הסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, א"צ 17/2401.

26 מפקדת אזור עזה: דו"ח תלת-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), א"צ 73825/3.

27 א"צ 25/3738.

כלי נשק ואיתור אנשי פדאיון פלסטינים וחיללים מצרים נמשכו, אם כי בתכיפות נמוכה יותר, גם לאחר תאריך זה.²⁸

תקריות ספורות של הפרות סדר מצד האוכלוסייה האזרחית נרשמו בעיקר בחודש הראשון לכניסת כוחות צה"ל לרצועה. במחצית הראשונה של נובמבר נרשמו מספר מקרים של שוד וביזה מצד תושבי הרצועה, בעיקר למחסני מזון של אונר"א. התקריות דוכאו בכוח.²⁹ תקרית חמורה במיוחד התרחשה ברפיח. ב-10 בנובמבר, יומיים לאחר שראש הממשלה דוד בן-גוריון הודיע בפומבי על נכונות ישראל לסגת מטריטוריה מצרית, החלו התפרעויות של תושבים אשר חשבו שישראל עומדת לצאת גם מרצועת עזה. כעבור יומיים, ב-12 בנובמבר, הגיע גדוד חי"ר לרפיח, השיל עוצר והחל בחיפוש אחר חיילי אויב, פדאיון ונשק מוסתר. העוצר הופר מספר פעמים על ידי אנשי המקום, ובתקריות שהתפתחו בינם לבין חיילי צה"ל נהרגו 48 ערבים ונפצעו עשרות.³⁰

בימים הראשונים להקמתו פעל הממשל הצבאי, באמצעות כוחות צה"ל, להחזרת החיים האזרחיים ברצועה למסלולם. אולם עד מהרה התברר כי יש צורך בהקמת מינהל אזרחי שירכו בידו את מכלול הטיפול האזרחי באוכלוסייה. בהתאם לכך הוחל, במחצית הראשונה של חודש נובמבר, בהקמת שני אגפים בתוך הממשל הצבאי ברצועה: צבאי ואזרחי.³¹ כצעד ראשון להקמת האגף האזרחי פנה המושל הצבאי למשרדי הממשלה הישראליים השונים בבקשה כי ישלחו מומחים ממשרדיהם. אלו נענו לבקשה, והמומחים שנשלחו פעלו כשלוחות של משרדי הממשלה. בהדרגה נטלו חוליות אלה את האחריות לשירותים האזרחיים אשר הופעלו בימים הראשונים על ידי קציני צבא.

כבר במהלך חודש נובמבר התגבש מבנה הקבע של הממשל הצבאי הישראלי ברצועת עזה. בראש ההיררכיה הישראלית ברצועה עמד המושל הצבאי, סא"ל חיים גאון (ב-25 בפברואר 1957 החליפו אל"מ מתתיהו פלד). כאמור, חולקה הרצועה לארבעה מחוזות, שבראש כל אחד מהם הועמד קצין בדרגת סרן או רס"ן: אזור העיר עזה, אזור דיר אלי-בלח, אזור רפיח ואזור ח'אן-יונס. ארבעת מפקדי המחוזות היו כפופים למושל הצבאי שישב במפקדת הממשל אשר בעיר עזה. למושל הצבאי נתמנו שני סגנים: סגן המפקד הצבאי, שהיה אחראי על מפקדת הממשל ועל ריכוז חלק

28 ממשל צבאי לרצועת עזה/אג"ם: דו"ח מבצעים עית, 20 נובמבר 1956, א"צ 619/62/95.

29 מפקדת אזור עזה: דו"ח תלתי-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), אט"י, ח"צ 25/3738.

30 ועדת חקירה מטעם פקוד דרום ל"איוזעי רפיח", 22 נובמבר 1956; א"צ 776/58/8; מברק מס' 948/190 מיעקב הרצוג, משרד החוץ, אל ממשלת ישראל לאו"ם, 20 נובמבר 1956, אט"י, ח"צ 11/2459; דברי רה"מ, דוד בן-גוריון, מעל בימת הכנסת (ישיבה קצ"ו), 28 נובמבר 1956, דברי הכנסת 21: 362; הארץ, 19 נובמבר 1956.

31 מפקדת אזור עזה: דו"ח תלתי-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), אט"י, ח"צ 25/3738.

מפעולות הצבא ברצועה, וסגן המפקד לעניינים אזרחיים, שהיה אחראי על ריכוז פעולות הממשל בתחום האזרחי ברצועה.

לעזרת סגן המפקד לעניינים אזרחיים עמדו שלושה עוזרים ראשיים, שהיו ממונים על שלוש קבוצות של קציני מטה: (א) עוזר ראשי למינהל, שהיה אחראי לארבעה אגפים: פנים, דתות, משפטים, חינוך ותרבות. (ב) עוזר ראשי לכלכלה, שהיה האחראי לארבעה אגפים: אוצר, קרקעות ונכסים, חקלאות, מסחר ותעשייה. (ג) עוזר ראשי לשירותים, שהיה אחראי לחמישה אגפים: בריאות, דואר, סעד, עבודה ותחבורה.³² בראש כל אחד מ-13 האגפים שנמנו עמד קצין מטה. את פעילות האגפים השונים ניהלו אותן חוליות אשר נשלחו על ידי משרדי הממשלה. בנוסף לחוליות שפעלו כבר מטעם משרדי הממשלה באגפי הממשל הצבאי, נשלחו מטעמם מומחים שונים לרצועה.

תחת פיקודו של המושל הצבאי פעלו גם: יועץ משפטי, יועץ כלכלי, קצין ליחסי חוץ וקצין לתיאום בין המנגנון האזרחי שבממשל הצבאי לבין משרדי הממשלה בישראל.³³ בסך הכול עבדו 45 ישראלים בממשל הצבאי ברצועת עזה, בהם פקדי מנהלה (כולל מפקדי הגזרות ועוזריהם) וקציני מטה בתפקידים אזרחיים. מספר זה לא כלל שוטרים ישראלים וכן אנשי צבא בתפקידים צבאיים.

במנגנון האזרחי של הממשל הועסקו גם 1,092 עובדים מקומיים, בהם פקדים, אנשי חינוך, אנשי תברואה, אנשי בריאות ושוטרים. בנוסף להם הועסקו עובדים מקומיים בשכר יומי. המדיניות הישראלית המוצהרת הייתה: "ניהול האזור על ידי בניו", וזאת תוך הקפדה על מינהל יעיל ובעל יכולת ביצוע מהירה.³⁴

באמצעות מנגנון הממשל הצבאי הפעילה ישראל מגוון של שירותים שהיו קיימים ברצועה, חידשה שירותים שהופסקו עקב פעולות האיבה של מבצע קדש ועסקה בתכנון ובהקמת שורה ארוכה של פרויקטים חדשים. מפעולות ישראל נהנו, בראש וראשונה, תושבי הקבע של הרצועה, אם כי ישראל השתדלה שגם הפליטים יהנו מפעולותיה. לישראל חשוב היה להוכיח כי ביכולתה לדאוג לכלל תושבי הרצועה, תושבי קבע ופליטים. בסופו של דבר, ההשקעה המסיבית ברצועה נבעה מהתפיסה הישראלית כי קובעי המדיניות בארצות הברית, כמו גם מוזכ"ל האו"ם, עשויים להשתכנע להותיד את הרצועה בידיים ישראליות אך ורק אם יוכח להם כי ביכולתה של ישראל לספק היטב בתושביה הנזקקים.

כשבועיים לאחר כניסת ישראל לשטח הרצועה, ב-18 בנובמבר, החליטה הממשלה כי: "ועדה של חמישה תבדוק את המצב הכלכלי ברצועת עזה ותמסור דו"ח לראש

32 אט"י, ח"צ 25/3738; פיקוד מרכז: הממשל הצבאי באזור עזה, 6 דצמבר 1956, א"צ 55/65/662.

33 מפקדת אזור עזה: דו"ח תלתי-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), אט"י, ח"צ 25/3738.

34 מכתב מאדמו"ר נתן, משרד רה"מ, ליוסף תקוע, משרד החוץ, בנגוע למנגנון הממשל באזור עזה, 28 מארס 1957, א"צ 484/68/535.

הממשלה".³⁵ שבוע ימים לאחר מכן, ב-25 בנובמבר, קיבלה ממשלת ישראל תוכנית ובה שמונה נקודות ביחס לרצועת עזה: חידוש פעילותן של הרשויות המקומיות ברצועה; שיתוף פעולה מלא עם אוג"א באספקת מזון ובכל שאר השירותים הביתניים לפליטים; חידוש הדיג לאורך חופי הרצועה; הבטחת מעבר חופשי בין הערים והכפרים שברצועה; אספקת מצרכי מזון בסיסיים במחירים מסובסדים ממחסני ממשלת ישראל לאוכלוסיית הקבע; מתן הקלות בשיווק תוצרת חקלאית מהרצועה, במיוחד הדורים ותמרים, וסיוע לחוואים מקומיים בניצול עודפי תוצרת חקלאית זו; פתיחת בנקים ומוסדות כספיים אחרים; שיפור שירותי המים, התשלום ושירותים אחרים. הממשלה הסמיכה את הממשל הצבאי לביצוע ההחלטה.³⁶ כדי לעקוב מקרוב אחר ביצוע החלטות אלה החליטה הממשלה, בישיבתה ב-28 בנובמבר, להקים "ועדת שרים לענייני רצועת עזה". ליושב ראש הוועדה מונה שר האוצר לוי אשכול.³⁷ עם הזמן התרחבה הפעילות הישראלית והקדישה את השירותים האזרחיים בכל תחומי החיים ברצועת עזה.

שירותי פנים

לפני כניסת ישראל לרצועה פעלו בה שש רשויות מקומיות. עד לראשית פברואר 1957 הופעלו כל הרשויות מחדש, לאחר שהועברו אליהן בהדרגה סמכויות שהיו נתונות עד כה בידי נציגי הממשל הצבאי. נציגי משרד הפנים ישבו בישיבות המועצות כחונכים וכמסייעים, וממשלת ישראל העניקה הלוואות ומענקים כספיים למועצות לשם מימון פרויקטים בתחום התשתית.³⁸

ב-5 בדצמבר 1956 החליטה ועדת השרים לענייני רצועת עזה כי יש לחדש את פעילותם של בית המשפט השלום ובית המשפט המחוזי ברצועה. השופטים המכהנים, כך נקבע, יהיו מקומיים. החוק הפלילי והאזרחי המנדטורי, בתוספת התיקונים המצריים שאושרו והתיקונים הישראליים שנוספו, היוו את הבסיס לפעולת בתי המשפט. עד להפעלתם המחודשת של בתי המשפט נשפטו העבריינים המקומיים על ידי שופטים צבאיים.³⁹

זמן קצר לאחר כניסת כוחות צה"ל לרצועה נכנסה גם משטרת ישראל לשטח. עד

35 אמ"י, פרוטוקולים מהחלטות ישיבות הממשלה, 18 נובמבר 1956.

36 אמ"י, פרוטוקולים מהחלטות ישיבות הממשלה, 25 נובמבר 1956; משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 26 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401; הארץ, 26 נובמבר 1956.

37 אמ"י, פרוטוקולים מהחלטות ישיבות הממשלה, 28 נובמבר 1956.

38 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 17/2401; מפקדת אוזר עזה: דו"ח תלת-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), אמ"י, ח"צ 25/3738.

39 חוזר מנכ"ל משרד הביטחון: הפעלת בתי המשפט ברצועת עזה, 14 דצמבר 1956, א"צ 1034/65/946; דבר, 17 דצמבר 1956.

או מילאה המשטרה הצבאית חלק מתפקידי המשטרה האזרחית. המשטרה הישראלית פעלה מתוך ארבע תחנות שמוקמו בארבעת המחוזות: עזה (המפקדה הראשית), דיר אל-בלח, ח'אן-יונס ורפיח. עם כניסת הממשל הישראלי פוטר 600 השוטרים המקומיים ששירתו כמשטרת הרצועה, אולם לאחר זמן קצר נערך סינון ביטחוני, ואלה שנמצאו מתאימים גויסו מחדש. לרצועה הועברו מאות שוטרים ישראלים דוברי ערבית. תפקידי המשטרה המחודשת, שהוקמה ברצועת עזה והיוותה שלוחה של משטרת ישראל, היו: שמירה על הסדר וביטחון הציבור, פיקוח על משטר העוצר, טיפול בפשע וגילויי שרידי פדאיון שהסתתרו בקרב האוכלוסייה.⁴⁰

שירותי חינוך

ב-5 בדצמבר קיבלה ועדת השרים לענייני רצועת עזה את ההחלטה הבאה: "א. לחדש את הלימודים בבתי הספר היסודיים שלב א' אשר בעיר עזה החל מיום 10.12.56. ב. ישמשו בהוראה רק אותם המורים אשר נבדקו ונמצאו כשרים מבחינה ביטחונית. ג. האוצר יעמיד לרשות המבצעים את התקציב הדרוש לצורך ביצוע ההחלטה האמורה בסעיף א'".⁴¹ בהתאם להחלטה זו נפתחו ב-10 בדצמבר כיתות א-ד בעיר עזה, בשני כפרים ובשני מחנות פליטים. כשבועיים לאחר מכן נפתחו כיתות א-ד בכל הרצועה. שבוע מאוחר יותר נפתחו ללימודים גם כיתות ה-ח, וב-15 בינואר 1957 נפתחו גם בתי הספר התיכוניים.⁴² לפי דו"ח הממשל הצבאי, כמו גם לפי דו"ח אוג"א, ירדה נוכחות התלמידים בבתי הספר היסודיים בכ-20%, ובבתי הספר התיכוניים בכ-90%.⁴³ תוכניות הלימוד ורוב ספרי הלימוד נשארו כפי שהיו עד לכניסת ישראל. לאחר פניות של הממשל הצבאי, הסכימה אוג"א להרחיק מהמערכת מורים אשר הסיתו נגד ישראל ולהוציא מכל ספרי הלימוד חומר המסית לשנאה ולפעולות עוינות נגד ישראל.⁴⁴

שירותי תחבורה ותקשורת

מייד בתום הקרבות הוריימה ישראל מאות פועלים לרצועה לחידוש ולתיקון מסילת

40 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 26 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401; הארץ, 26 נובמבר 1956.

41 חוזר מנכ"ל משרד הביטחון: הפעלת בתי הספר ברצועת עזה, 14 דצמבר 1956, א"צ 1034/65/946.

42 מפקדת אוזר עזה: דו"ח תלת-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), אמ"י, ח"צ 25/3738.

43 אמ"י, ח"צ 25/3738.

44 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 31 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 17/2401.

הברזל שבין קיבוץ יד מרדכי והרצועה. ב-13 בנובמבר הסתיימה בנייתו מחדש של קטע באורך 8.5 ק"מ מהמסילה. מטעמי ביטחון, הוגבלה התנועה ברכבת ברצועת עזה עד לסוף תקופת השלטון הישראלי להובלת מוצרים בלבד.⁴⁵ בר בבד, עמל הממשל הצבאי לשיפור רשת הכבישים הדלה שברצועה. כבר ב-7 בנובמבר נשלחו עשרות פועלי מע"צ וציוד כבד לתיקון כבישי הרצועה.⁴⁶ בסוף נובמבר החלו עובדי מחלקת הטלפונים של משרד הדואר בהתקנת קו טלפון שיקשר בין קיבוץ יד מרדכי לעיר עזה.⁴⁷ בראשית דצמבר החלה מחלקת ההנדסה של משרד הדואר בשיקום מרכזות הטלפונים בעזה.⁴⁸ עד לסוף אותו חודש שוקמה והופעלה רשת הטלפונים של הרצועה תוך חיבורה לרשת הישראלית.⁴⁹ ב-10 בדצמבר נפתח מחדש בית הדואר המרכזי בעיר עזה, שפעל כשלושה של בית הדואר הישראלי. ב-3 בינואר 1957 נפתח סניף דואר בח'אן-יונס. זמן קצר לאחר מכן נפתחו גם סניפים בדיר אל-בלח וברפית.⁵⁰

שירותי בריאות

דגש מיוחד שמה ישראל על שיפור מערכת הבריאות.⁵¹ עד לראשית דצמבר 1956 הצליח אגף הבריאות בממשל הצבאי, בשיתוף עם צוות רפואי שנשלח ממשרד הבריאות, להפעיל מחדש את כל שירותי הבריאות המקומיים שברצועת עזה: טיפול באם ובילד, זריקות וחיסונים, רישום לידות ופטירות וכן תברואה סביבתית.⁵² בדו"ח פעולות של חוליית הבריאות שסיכם את פעולתה לאחר השבוע השלישי של חודש דצמבר נאמר כי החולייה קיימה שיחות עם אנשי אונר"א בקשר לבעיות משותפות בתחומי האשפוז והאספקה, וכן גמסרה הזמנה לאנשי אונר"א לבקר במוסדות משרד הבריאות בארץ.⁵³ בתחום הבריאות, אולי יותר מכל תחום אחר, יכלה ישראל להיטיב את מצבה של הפליטים, והיא אכן פעלה רבות בתחום זה. בהודעה לעיתונות ולרדיו מה-1 בינואר 1957 בישר קצין המטה לענייני הבריאות כי חודשה פעילותו של בית חולים למחלות מידבקות בעיר עזה. בהודעתו נמסר כי משרד הבריאות סיפק ציוד

- 45 משרד החינוך/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 17/2401; דבר, 8 נובמבר 1956.
46 דבר, 8 נובמבר 1956.
47 דבר, 23 נובמבר 1956.
48 דבר, 11 דצמבר 1956.
49 מפקדת אזור עזה: דו"ח תלת-חודשי (נובמבר 56 - ינואר 57), אמ"י, ח"צ 25/3738.
50 משרד החינוך/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 11 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401; דבר, 11 דצמבר 1956.
51 ראו למשל: מפקדת צה"ל באזור עזה: קצין מטה לענייני בריאות, 7 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 316/58/9.
52 דבר, 18 דצמבר 1956; משרד החינוך/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401.
53 מפקדת צה"ל - לעזה: קצין מטה לענייני בריאות, דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 449/57/59.

רפואי מתקדם רב למקום. בסיום ההודעה נמסר כי: "בי"ח זה ישמש את כל האוכלוסייה ברצועה, כולל את הפליטים יושבי מחנות אונר"א".⁵⁴ במהלך התקופה נפתחו מחדש לשכות הבריאות של ח'אן-יונס ששירתו אותה ואת פרבריה, רפית ודיר אל-בלח. ציוד רפואי רב, מכשור ותרופות סופקו לבתי החולים ולמרפאות הנפות השונות. במחצית השנייה של חודש ינואר 1957 יצאה לדרך, בשיתוף אונר"א, תוכנית למתן טיפולי שיניים לכל ילדי בתי הספר ברצועה. במקביל היו גם תוכניות, שלא התממשו בסופו של דבר, לפתיחת בית חולים לילדות ובית חולים למחלות עיניים.

חולים קשים מקרב תושבי הקבע והפליטים הועברו לקבלת טיפול רפואי בשטח ישראל.⁵⁵ במכתב אל סגן המפקד לעניינים אזרחיים, מציין קצין המטה לענייני בריאות שני מקרים של חולים מעזה שהועברו, בהעדר תנאים מתאימים ברצועה, לטיפול בישראל:

1. סלח אחמד סלח - פליט פלסטיני בן 35 שהיה גר בבית חנוך [...] נפגע ע"י פגז בפניו ואושפז בבית"ח הפסיכיאטרי ביום 26.11.56 ועדיין שוכב שם. הנ"ל וקוק באופן דחוף לניתוח פלסטי בפניו. ניתוח זה אינו ניתן לביצוע בבית"ח ברצועת עזה. בבית"ח רמב"ם בחיפה - בי"ח ממשלתי, מוכנים לקבלו לשם ביצוע הניתוח והטיפול שלאחריו. להעברת מקרה זה נדאג.
 2. XXX [השם אינו מופיע במקור, י.ט.]. - בן 18 שנה פליט פלסטיני [...] סובל ממחלת נפש (מתבסאת בתוקפנות). וקוק לאשפוזו במוסד סגור אשר אינו קיים ברצועת עזה.
- הצלתו לקבל עזרה מקום בבית החולים לחולי נפש בבת-ים בישראל.⁵⁶

שירותי סעד

ב-2 בדצמבר פתח משרד הסעד הישראלי לשכות ברצועת עזה. שירותי סעד הופעלו עוד קודם לכן באמצעות אגף הסעד בממשל הצבאי.⁵⁷ כשני שלישים מאוכלוסיית הקבע של הרצועה, כ-60 אלף איש, היו מחוסרי פרנסה. כדי לסייע, להם הקצתה ישראל תקציב מיוחד לחלוקת קצבאות לנוקדים: 7 ק"ג קמח חינם לנפש בכל חודש,

- 54 קצין מטה לענייני בריאות: הודעה לעיתונות ולרדיו, 1 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 316/58/9.
55 משרד החינוך/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 17/2401; דבר, 18 ינואר 1957.
56 מפקדת צה"ל באזור עזה: קצין מטה לענייני בריאות, 27 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 449/57/59.
57 על המשמר, 2 דצמבר 1956.

לעומת 6 ק"ג שניתנו על ידי המצרים, 1 ק"ג סוכר לנפש בכל חודש במחיר מסובסד. ב-12 בנובמבר 1956 נכנסה לתוקפה תקנה המטילה פיקוח על מחירי מוצרי מזון חיוניים שנמכרו ברצועת עזה. באמצעות סוכנות הסעד האמריקאית "קר", אשר פעילותה חודשה, חולקו לאוכלוסייה הנוקדת גם אורז, גבינה ואבקת חלב.⁵⁸

שירותי כלכלה

פעילותו של הממשל הישראלי ברצועה התמקדה גם בשיפור מצבם הכלכלי של תושבי הקבע: תמיכה טכנית וחומרית הופנתה למגזרי החקלאות והתעשייה; הקלות שונות הוענקו בתחום שיווק התוצרת החקלאית והתעשייתית העזתית לישראל, ודרכה, ליעדים בתוך לארץ.

בימיו הראשונים של השלטון הישראלי ברצועה דאג הצבא בעצמו לאספקת צורכי אוכלוסיית הקבע של הרצועה. ממחציתו השנייה של חודש נובמבר פנה הממשל הצבאי לממשלה בבקשה למנות סוכן סיסטונאי יחיד לאספקת צורכי אוכלוסייה זו. לאחר מ"מ חולקה הרצועה לשני אזורים: צורכי האוכלוסייה בערים עזה וח'אן-יונס סופקו על ידי חברת "המשביר המרכזי", אשר דאגה גם לשיווק עודפי התוצרת החקלאית של החקלאים המקומיים; דרום הרצועה נמסרה לקבוצת סוחרים פרטיים ("חברת נאמנות") שפעלה באותם התנאים והמתכונות שבהם פעל "המשביר המרכזי" (כפכפי 1994: 127).

מראשית פעילותו של השלטון הישראלי התנהל המסחר ברצועה במטבע הישראלי של אותה העת, הלירה. בחודש הראשון שימשה הלירה הישראלית מטבע חוקי לצד הלירה המצרית, אך ב-9 בדצמבר 1956 החליטה הממשלה כירק למטבע הישראלי יהיה מעמד חוקי ברצועת עזה. שער החליפין הרשמי היה ארבע לירות ישראליות ללירה מצרית אחת.⁵⁹

דגש מיוחד הושם על תחום החקלאות, מקור ההכנסה הראשי של שליש מתושביה הקבועים של הרצועה. עודפי התוצרת החקלאית של הרצועה, בעיקר יבולי הדרים ותמרים, שווקו לישראל או לחו"ל דרך ישראל. בכך נפתח לחקלאי הרצועה פתח למקור הכנסה חדש: באמצעות אגף החקלאות, סיפק הממשל הצבאי לחקלאי הרצועה דשנים, זרעים וחלקי חילוף למכוניות (בעיקר לטרקטורים המועטים שהוחזקו על ידי מספר חוראים). מומחים חקלאיים ישראלים העניקו הדרכה לחקלאים העזתים, ומינור

58. משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 4 דצמבר 1956, א"י, ח"צ 17/2401.

59. דבר, 26 נובמבר 1956; על המשמר, 6 דצמבר 1956.

60. חוזר מנכ"ל משרד הביטחון: פעולות הבנקים ושער המטבע ברצועת עזה, 14 דצמבר 1956, א"צ 1034/65/946; משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401.

1957 הוחל בחיסון הבקר שברצועת עזה.⁶¹ במהלך החודשים נובמבר–דצמבר הרשתה ישראל, בהדרגה, לדייגי הרצועה (כאלף דייגים) לצאת לים, ועד לראשית ינואר הורשה כל דייג ברשיון לעבוד.⁶²

במהלך ינואר 1957 תכננה חברת המים הישראלית "מקורות", יחד עם חברת "תה"ל", הגנת צינור מים משטח ישראל (קו ירקון–נגב) אל תוך פנים הרצועה שיאפשר שטחי אדמה לעיבוד חקלאי (בעיקר באזור דיר אל-בלח). על פי התכנון אמור היה הפרוייקט, שעלותו הכוללת הוערכה בכ-90 אלף לירות ישראליות, להתבצע במארכ 1957, אולם נסיגת ישראל מרצועת עזה באותו החודש גזזה את התוכנית.⁶³

התעשייה המקומית, בעיקר בתחום הסקסטיל ואריגת שטיחים, קיבלה את חומרי הגלם שלה מישראל. כמו בחקלאות, כך גם בתעשייה נפתחו בפני אנשי העסקים העזתים אפשרויות עסקיות חדשות: ישראל קלטה חלק מהתוצרת התעשייתית המקומית וחלק אחר הסכימה לשווק דרכה לחו"ל.⁶⁴

הממשלה הישראלית השקיעה משאבים גם בעבודות ציבוריות. בישיבתה ב-25 בנובמבר 1956 החליטה הממשלה לארגן עבודות ציבוריות ברצועה במטרה לספק תעסוקה למובטלים הרבים.⁶⁵ לדוגמה, הוקצו 5,000 לירות לשיפור חוות רחובות העיר עזה. פרויקט זה העסיק כ-60 פועלים מקומיים.⁶⁶ ב-3 בפברואר 1957 אישרה הממשלה תוכנית לייצור כ-1,000 דונם חולות ברצועה בתקציב של 5,000 לירות, פרויקט שנועד אף הוא להעסקת מקומיים.⁶⁷

בחודשים נובמבר–דצמבר 1956 הקציבה ממשלת ישראל כ-300 אלף לירות למימון פעולותיה האזרחיות ברצועה. בחודשים ינואר–פברואר 1957 זינק הסכום לכ-1.4 מיליון לירות.⁶⁸ ב-17 בינואר 1957 דיווח העיתון דבר כי מס ההכנסה הישראלי יחל בגביית מיסים מעסקים וממפעלים שונים ברצועה,⁶⁹ אולם גבייה מאוחרת וחלקית זו של כספים מהמקומיים לא היה בה כדי לכסות את סך הוצאותיה של מדינת ישראל ברצועת עזה בתחום האזרחי. פירוס ההוצאות לחודשים ינואר–פברואר מראה שסכום

61. משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 31 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401; משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401; דבר, 30 נובמבר 1956.

62. משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401.

63. משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 31 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401; הארץ, 22 פברואר 1957.

64. משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401.

65. הארץ, 26 נובמבר 1956.

66. משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 23 ינואר 1957, א"י, ח"צ 17/2401.

67. א"י, פרוטוקולים מהחלטות ישיבות הממשלה, 3 פברואר 1957; פרוטוקול הישיבה בין קומי, נציג משרד החוץ, ונציגו, נציג אונ"א בעזה, 8 פברואר 1957, א"י, ח"צ 24/3738.

68. דבר, 17 ינואר 1957.

69. א"י, פרוטוקולים מהחלטות ישיבות הממשלה, 16 דצמבר 1956, 13 ינואר 1957.

נכבד, כ־300 אלף לירות, הוקצה לטובת הפליטים שברצועה, רובו של הסכום הזה נועד לשם הובלת מטעני אוני"א מנמל חיפה לרצועה.⁷⁰

הטיפול בפליטים, כפי שכבר הוזכר, היה מסור בידי אוני"א. ישראל מצדה השתדלה להקל את פעולות הארגון. יתרה מזאת, פעולות השיקום והפיתוח שביצעה ישראל בערים ובכפרים שבהם ישבה אוכלוסיית הקבע היטיבו במידה רבה גם עם כ־85 אלף הפליטים אשר ישבו מחוץ לשמונה מחנות הפליטים – בסמוך ובתוך יישובי הקבע.⁷¹ חלק מפעולות ישראל נגעו ישירות לאוכלוסיית הפליטים, וחלקן האחר השפיע עליהם בעקיפין. בתחום הבריאות, למשל, זכו ילדי הפליטים לקבל, כמו ילדי המקומיים, טיפולים רפואיים שונים. כפי שכבר הוזכר, הם חוסנו כנגד מחלות וזכו לטיפול שיניים בחינם; חולים קשים מבין הפליטים שלא נמצאה עבורם מסגרת מתאימה בשטח הרצועה, הועברו להמשך הטיפול בישראל; מחיבור הרצועה לשירותי הדואר והטלפון נהנו גם פליטי הרצועה, ובעיקר אלו שחיו ביישובי הקבע ובקרבם; שיפוץ ושיפור הכבישים ברצועה, הפעולות בתחום התברואתי ותוכניות הייעור הקלו ושיפרו גם את חיי הפליטים ברצועה; משטרת ישראל ובתי המשפט פעלו בכל אזור הרצועה, בין אם ביישובי הקבע ובין אם במחנות הפליטים; ההיתר שנתנה ישראל לדייגי הרצועה, תוך זמן קצר יחסית, לצאת לעבודתם בים סייע רבות לפליטי מחנה רמאל שעל חוף ימה של עזה, אשר רבים מהם מצאו את פרנסתם בענף.⁷²

על רקע ההזנחה המצרית רבת השנים ולאור הדימוי הקשה של ישראל בעיני פליטי הרצועה, התקבל היחס הישראלי המתחשב בהפתעה לטובה בקרב רבים מהם.⁷³ כ־12 בנובמבר 1956, לאחר חליפת מכתבים בין מנהל אוני"א, הנרי לבואיס (Labouisse), והרמטכ"ל משה דיין, הוסכם כי אוני"א תמשיך בפעילותה בקרב פליטי עזה, ואילו ממשלת ישראל התחייבה לעזור בכל האמצעים הדרושים על מנת שאוני"א תוכל לשאת את תפקידה כראוי. למטרה זו העניקה ישראל חסינות לעובדי הארגון, כולל המקומיים, והבטיחה להם ולרכביהם תנועה חופשית בתחומי הרצועה, וכן ממנה לישראל ולהיפך. פרוטוקולים מפורטים נחתמו בין קבוצות מומחים משני הצדדים בכל הנוגע להובלת האספקה לפליטי הרצועה.⁷⁴ ב־15 בינואר 1957 הודיעה ישראל לאוני"א על כוונתה לכסות מתקציבה את עלות הובלת אספקה זו, שעד לכניסת ישראל לרצועה הגיעה דרך פורט סעיד שבמצרים, נפרקה בנמל חיפה והוסעה משם לרצועה.

- 70 דבר, 17 ינואר 1957.
71 מפקדת אוור עזה: דו"ח תלת-חודשי (נובמבר 56 – ינואר 57), אמ"י, ח"צ 25/3738.
72 מסכ"ל אג"ם: רצועת עזה, מקרה כללי, א"צ 1034/65/946.
73 רצועת עזה, 25 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 16/3112.
74 מברק ממשד החוץ לשגרירות ישראל, חוזר מס' 365, 15 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 16/2401; משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 26 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401; חאראץ, 13 נובמבר 1956.

בצעד זה התחייבה ישראל לממן שורה של פעולות: דמי פריקת המטען בנמל חיפה, תשלום מיסי הנמל ומחסני האכסון, דמי ההובלה ברכבת ודמי פריקת המטען ברצועה. כמו כן, הסכימה ישראל להעניק פטור ממכס וממיסים על כל הסחורות שיובאו על ידי אוני"א לפליטי הרצועה.⁷⁵

בדו"ח אוני"א לעצרת הכללית ב־1957 צוין: "למרות השיבוש שבא כתוצאה מהכיבוש הישראלי, חלוקת הקצבאות של אוני"א לחודש נובמבר התעכבה בארבעה ימים בלבד".⁷⁶ ואכן, למרות אי-היציבות הביטחונית, בוצעה חלוקת הקצבאות הראשונה של ישראל לפליטי הרצועה כבר ב־10 בנובמבר, כלומר כשבוע בלבד לאחר תום הקרבות.

הטיפול הישראלי בתושביה הקבועים של רצועת עזה ויחסי של הממשל הצבאי כלפי הפליטים וכלפי אוני"א צוינו בהערכה בדו"חות השונים שהגישו נציגי האו"ם ואוני"א. ב־25 בנובמבר, על פי הזמנה מצד שרת החוץ גולדה מאיר, שלח מזכ"ל האו"ם דאג המרשילד (Hammarskjöld) שני נציגים מטעמו לבדוק את המצב ברצועת עזה. במשך ארבעה ימים סיירו השניים ברצועה ושוחחו עם תושביה ועם נציגי אוני"א.⁷⁷ ב־3 בדצמבר הגישו משקיפי האו"ם דו"ח על המצב ברצועת עזה, ובו צוין: "השלטונות הישראליים ביצעו באופן שיטתי תוכנית לייצוב החיים ברצועת עזה, החזירו על כנם את הממשל המוניציפלי ואת הפעילות הכלכלית האזרחית, כגון בנקים, מסחר ודיג, והם נותנים לסגל הסידע של האו"ם חופש מלא בכל השטח להזין ולטפל ב־213 אלף הפליטים הערבים בשטח".⁷⁸ בקיץ 1957 הגיש מנהל אוני"א לבואיס לעצרת הכללית של האו"ם את הדו"ח השנתי של אוני"א לתקופה שבין ה־1 ביולי 1956 ל־30 ביוני 1957. ביחס לשיתוף הפעולה של הארגון עם ישראל בתקופה שבה הייתה רצועת עזה בידיה, נאמר: "מסוף דצמבר החלו השירותים הרפואיים לפליטים לחזור למצב נורמלי פחות או יותר [...] גם בתחומים אחרים חזרה פעילות הסוכנות לנורמליות עם הזמן [...] פעולות אוני"א, ככלל, נמשכו פחות או יותר באופן משביע רצון ברצועה".⁷⁹ בשיחה שניהל מיכאל קומיי, איש משרד החוץ, עם נציג אוני"א בעזה ב־8 בפברואר 1975, הודה נציג הארגון כי אנשיו מסתדרים טוב למדי עם אנשי הממשל הצבאי ברצועה, וכי בין שני הצדדים מתקיימים יחסי עבודה טובים.⁸⁰

- 75 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 20 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 17/2401; על המשמר, 16 ינואר 1957; UNRWA, A/3686: 7.
76 UNRWA, A/3686: 7.
77 מברק ממשד החוץ לשגרירות ישראל בוו"ל, 29 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401.
78 מברק מס' 31/162 מיוסף תקוע, משרד החוץ, אל משלוחת ישראל לאו"ם, 1 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 16/3112; חאראץ, 15 ינואר 1957.
79 UNRWA, A/3686: 7.
80 פרוטוקול השיחה בין קומיי וג'מסון, 8 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 24/3738.

גם שגרירות ארצות הברית בישראל דיווחה, עוד בחודש נובמבר, על ניתול ישראלי טוב ומתחשב של רצועת עזה (כפכפי 1994: 128).

מדיניות ישראל בעניין השליטה על רצועת עזה

ב-2 בנובמבר 1956 קיבלה העצרת הכללית של האו"ם את החלטה מספר 997, שקראה לצרפת ולבריטניה, שתי שותפותיה הסמויות של ישראל במבצע קדש, להסכים להפסקת אש, ולישראל – לסגת אל קווי שביתת הנשק (גולני 1997). בעד ההחלטה הצביעו 64 מדינות, נגדה הצביעו חמש, בהן ישראל, צרפת ובריטניה; שש מדינות נמנעו (Tomeh 1975: 31). החלטה 997 הייתה הראשונה כשורה של החלטות או"ם, שש בסך הכול, שקראו לנסיגת כוחות ישראל מכל טריטוריה מצרית שנתפסה במהלך מבצע קדש. החלטה חשובה אחרת הנוגעת לסכסוך הייתה החלטה 998 מ-4 בנובמבר 1956, שקראה להקמתו של כוח חירום של האו"ם (U.N.E.F), ולהצבתו באותם שטחים שיתפנו על ידי ישראל, צרפת ובריטניה (שם: 32–39).

דפוס ההצבעה בכל אותן החלטות חזר על עצמו פעם אחר פעם; רוב מסיבי של מדינות הצביעו בעד נסיגת ישראל ומיעוט זעיר של מדינות, לרוב רק ישראל וצרפת, התנגדו. ללחץ הדיפלומטי התלווה איום צבאי סובייטי. ב-6 בנובמבר שלח ראש ממשלת ברית המועצות בולגנין איגרות לצרפת, בריטניה וישראל. האיגרות כללו איום מרומו בירי טילים לעבר בריטניה וצרפת, ואיום דומה על ישראל, בתוספת איום כמשלוח מתגדבים לעזרת צבא מצרים (כפכפי 1994: 112).

האיום הסובייטי פעל את פעולתו לא רק על ישראל, אלא, ואולי בעיקר, על מדינות המערב ובראשן ארצות הברית, שמעצבי המדיניות שלה חששו כי הסובייטים יגזלו את משבר סיני על מנת להשתלט על המזרח התיכון ולרכוש כך באורח סופי את אהדתו של העולם הערבי בפרס, ושל העולם השלישי בכלל (בריאון 1989: 265–269).⁸¹ לאיום הסובייטי נוסף גורם שהניע את נשיא ארצות הברית, דווייט אייזנהאואר, לפעול לסיכול מטרותיהן של בריטניה, צרפת וישראל בחצי האי סיני; היה זה תזמונה הגרוע, מבחינתו, של המתקפה המשולשת על מצרים – ימים ספורים לפני הבחירות לנשיאות ארצות הברית. אין זה מפתיע אפוא שמתחילת המשבר נקט אייזנהאואר הנבון והכעוס בקו אשר דגל בנסיגה לאלתר של כוחות צרפת ובריטניה מכל טריטוריה מצרית אשר נתפסה על ידם. לגבי ישראל נקט הממשל האמריקאי בסוג פחות חריף. היותה של רצועת עזה מקור בלתי נדלה להסתננויות אלימות ליישובים הישראליים במרכזה ובדרומה של המדינה, וההסגר המצרי הבוסה על ישראל באזור מצרי טיראן, סייעו

81 אבא אבן, תאור המערכה הדיפלומטית שבאה בעקבות מבצע קדש, יוני 1957, אמ"ח 181/2458.

לישראל להתחמק, בשבועות הראשונים שלאחר המבצע, מלחץ אמריקאי כבד לביצוע נסיגה מיידי.

ב-7 בנובמבר נשא ראש ממשלת ישראל דוד בן-גוריון נאום ובו התייחס למערכה הדיפלומטית שמולה ניצבה ישראל:

[...] כידוע לכם נקראה עצרת מיוחדת לרגל המאורעות בסיני ובסביבות התעלה [...] בחוקת או"ם נקבע שהחלטות העצרת אינן אלא בגדר של המלצה, וכל מדינה ריבונית רשאית להציע במקום המלצת הרוכ המלצה אחרת. העצרת היוצאת מן הכלל רק החלה בפעילותה, והיא תשב כסדרה כמה שבועות כעצרת מן המניין, ועוד נודק לקבוע עמדתנו לשאלות שיצופו מזמן לזמן [...] אולם לפי שעה עלינו להבהיר עמדתנו [ככמה] שאלות [...] א: הסכם שביתת הנשק עם מצרים – מת ונקבר, ולא יקום לתחייה. הוא שבק חיים לכל חי, לאחר שרוון מצרים התעלל בו שנים שלמות [...] ב: יחד עם ההסכם נפתח נשמתם של קווי שביתת הנשק בינינו ובין מצרים [...] ו: ישראל לא תסכים בשום תנאי שכוח זר יהיה שמו אשר יהיה ישוב בתחומיה או באחד השטחים המוחזקים על ידה.⁸²

בהכריו כי קווי שביתת הנשק מבוססים, הניח בן-גוריון את הבסיס לתביעה הישראלית לשמור את אותם שטחים שנכבשו במהלך מבצע קדש ואשר נתפסו על ידי כחינויים מבחינה ביטחונית. מדברי בן-גוריון עלה עוד כי לנוכח המציאות החדשה שהתהוותה בעקבות מבצע קדש, תתחשב ישראל באינטרסים הביטחוניים החיוניים לה, ופחות בהחלטות האו"ם. בהתייחסו לגורם הזמן אמר כי לישראל צפויה תקופה לא קצרה של דיונים בנושא במסגרת בינלאומית, אשר במהלכם היא תוכל לכלכל ולגבש את צעדיה.

בעקבות הלחץ האמריקאי והאיזמים הסובייטיים, נעתר בן-גוריון, למרות נאומו התקיף בכנסת, לנסיגת כוחות ישראל מאדמה מצרית. אך עם הסכמתו זו הוא העלה סייג משמעותי: "ממשלת ישראל מוכנה להסיג את כוחותיה ממצרים לאלתר לאחר חתימת הסכם מספק עם האו"ם בכל הנוגע לכוח החירום הבינלאומי".⁸³

באמצעות הסייג הזה יכלה ישראל לנהל התמקחות ממושכת ועקשנית על קצב הנסיגה, אופיו של כוח האו"ם וסמכויותיו ובעיקר על הערבויות המדיניות שיינתנו לה תמורת הנסיגה ועל התנאים הצבאיים אשר ישררו לאורך הגבול ובמצרים. באמצעות ההתמקחות המדינית שעמדה לנהל עם האו"ם ועם האמריקאים, התכוונה ישראל בראש

82 דוד בן-גוריון (ישיבה ק"ב 7 נובמבר 1956), דברי חכנסת 21: 197–200.

83 אגרת משר החוץ הישראלי למוכ"ל האו"ם, 8 נובמבר 1956, ראו: U.S. Department of State 1957: 212–213 ואיגרת ראש הממשלה בן-גוריון לנשיא אייזנהאואר, 8 נובמבר 1956, ראו: (שם: 213).

וראשונה לנהל מערכה עקשנית על שני האזורים אשר נתפסו על ידה כחשובים ביותר מבחינה ביטחונית: רצועת עזה ומצרי טיראן. ההנחה כי בסופו של דבר יישארו שני אזורים אלה בידי ישראל הייתה נחלת בן-גוריון ומערכת הביטחון עוד מראשית נובמבר (בר"און 1989: 272). בספרו אבני דרך ציין משה דיין ב-11 בנובמבר 1956 כי בן-גוריון הגיח שבסופו של דבר יישארו מצרי טיראן ורצועת עזה בידי ישראל (דיין 1976: 318). השבועות הבאים הוכיחו כי בדעת ישראל אכן היה לנסות ולשמור לעצמה שטחים אלו.

ב-2 בדצמבר 1956 הודיעה ישראל על נכונותה לסגת מרחק של 50 ק"מ מן התעלה (בר"און 1989: 276). מאז ועד ל-22 בינואר 1957 נסוגה ישראל מכל הטריטוריה המצרית שתפסה במהלך מבצע קדש, פרט לרצועה צרה שנמתחה מאזור אילת ועד לשרם אל-שיח' ולרצועת עזה (שם: 282). הנסיגה נעשתה באיטיות כדי לנסות ולהרוויח זמן ככל האפשר. ב-3 בדצמבר כתב דיין: "בן-גוריון דורש שלא נתרחק מן התעלה יותר ממה שהתחייבנו לאו"ם. כוונתו לנהל מדיניות השהיה. בכל פעם שיגבר הלחץ עלינו – נודיע על נסיגה נוספת ונרוויח זמן" (דיין 1976: 319). הכוונה שעמדה מאחורי טקטיקה זו הייתה פשוטה: ישראל נוקקה לזמן כדי לשכנע מנהיגים במערב, בעיקר בארצות הברית, וכן את מוז"ל האו"ם, כי המשך הנוכחות הישראלית ברצועה ובמצרים חיונית לה, ולא פחות חשוב מזה – מועילה לתושבי הרצועה. בנאום לפני סגל מפקדי צה"ל, ב-29 בנובמבר, אמר בן-גוריון: "יש עניינים אחרים שחשובים לנו לא פחות מחופש השיט בסואץ, והם מצרי אילת ורצועת עזה, ודרוש לנו זמן להסביר דברים אלה לדעת הקהל בעולם החופשי ולרכוש משלחות באו"ם לסוכת השקפתנו" (בן-גוריון 1959: 238).

בזמן הנסיגה שעמד לרשותה בעקבות המערכה הדיפלומטית הממושכת, יכלה ישראל להשקיע מאמצים ומשאבים בפעולות השיקום ברצועת עזה. פעולות אלו שימשו קלף הסברתי חשוב מאין כמוהו בידי ישראל בבואה לשכנע את מדינות המערב כי רק היא מסוגלת ורוצה לתרום לפתרון בעיות הרצועה, בעוד מצרים הוניה את האזור במשך כל שמונה שנות שלטונה. הפער בין ההשקעה הישראלית המסיבית ברצועה לבין ההזנחה של השלטון המצרי הודגש בחומר ההסברה שהופץ על ידי משרד החוץ בין נציגויות ישראל בעולם.⁸⁴ אידועים רבים בעלי אופי ציבורי, כגון פתיחתן מחדש של מועצות מקומיות, נעשו אידועים מתוקשרים שאליהם הוזמנו נציגי תקשורת רבים מכל רחבי העולם.⁸⁵ במברק ששלח ולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ, לשגרירויות

ישראל ב-29 בנובמבר, ניתנה הנחיה באשר להסברת העמדה הישראלית בכל הנוגע לרצועת עזה:

לרגל ההתעניינות הבינלאומית בפליטים בעזה אין אנו קובעים עמדה לגבי עתידם עם זרים אלא אומרים שאם מצרים במשך שמונה שנים גילתה חוסר אונים מוחלט לטפל בכעיה, אין לצפות מאתנו להצעות מעשיות במשך כמה שבועות. ודאי שאנו ערים לכל צדדי הכעיה, הפוליטיים וההומניטריים, ואנו גוטנים דעתנו לחיפוש פתרונות. בינתיים אנו עושים הכול להבטחת חיים תקינים ברצועה.⁸⁶

בישיבת ועדת החוץ והביטחון שהתקיימה ב-8 בינואר 1957 התייחס בן-גוריון לנושא של "הרווחת הזמן":

ההחלטה בעצרת על הפינוי, כידוע לכם, נתקבלה ב-2 בנובמבר, וב-8 בנובמבר הודענו לנשיא אייזנהאואר על החלטתנו לפנות את סיני. היום, ה-8 בינואר, אנחנו עומדים ממערב לאל-עריש. אנחנו האסנו את הפינוי לא מתוך רצון לא לפנות [...]. אנחנו מתכוונים לקיים זאת ולא לחזור מזה. אבל האסנו בכוונה, כי רצינו להרוויח זמן כדי להסביר לדעת הקהל בעולם ולממשלות שני דברים חיוניים [...]. שני העניינים החיוניים הם: קודם כול, עניין עזה. שבעז צריך להישאר הסטטוס-קוו הנוכחי. מדוע לדעתנו לא רק שהמצרים לא צריכים לחזור, אלא מדוע מסוכן שאו"ם יחזור לשם.⁸⁷

כשלושה שבועות לפני כן, ב-19 בדצמבר 1956, דיווח בן-גוריון לחברי הוועדה המדינית של מפא"י:

היות והזמן חשוב לנו מאוד, אימצנו נוסח שלילי. אמנם בנוגע לעזה יש הצעות שונות. אצלי יש ספקות אם אפשר שאנחנו נעשה שם פעולות ויהיה שלטון שלנו ויחד עם זה או"ם ישב שם. עניין הפחד הזה שרצועת עזה תסופח למדינה אין לזה שחר. זה יהיה פיקוח של האו"ם. גם פה רוצים להרוויח זמן ולקבוע עובדות. המשפט שם יותר בסדר, הרפואה יותר בסדר ואם "מקורות" תצליח להשקות קצת ארמה, דבר זה יוצר אחיזה של האדמיניסטרציה שלנו שם.⁸⁸

86 מברק משרד החוץ לשגרירויות ישראל, תור מס' 484, 29 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 4/2459.

87 ועדת חוץ וביטחון, 8 ינואר 1957, ארכיון מפלגת העבודה [להלן אמ"ע], א' 7565/6.

88 ישיבת הוועדה המדינית, 19 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 2-7-1956-64.

84 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 20 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 17/2401; מברק משרד החוץ בירושלים אל שגרירויות ישראל בניר-יוק, לונדון ופאריס, 31 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 8/2448.

85 משרד החוץ/מחלקת ההסברה: חוברת עזה, 26 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 17/2401.

באותה ישיבה מדינית חיוק שר האוצר, לוי אשכול, את ידיו של בן-גוריון בכל הנוגע למדיניות זו:

כך אנחנו יושבים בעזה עם תוכנית התיישבותית, ואנחנו מביאים לעזה חיים ומביאים מים, ואנחנו מתחילים להעסיק את 60 אלף הקבצנים החיים על צדקה. אנחנו מתחילים לעשות משהו. אני יודע שהמדיניות של ראש הממשלה היא להודיע כל שבוע על דבר נוסף שעשינו: פתחנו את הדואר, פתחנו את בתי הספר, הקימונו שלטון מקומי, אנחנו אומרים עכשיו להתחיל בהשקיה של 5,000 ולעבור ל-10,000-15,000 דונם. זה ייקח שנתיים, אבל אנחנו מראים דוגמה של מה שאפשר לעשות שם [...] ייתכן שייווצר מצב שאנשי עזה, לאור הפעילות הזאת, יגידו מה לנו ולמצרים, מדבר מבדיל בינינו וביניהם, אנחנו רוצים לחיות בישראל.⁸⁹

על דבריו אלו של אשכול אמר שר החוץ משה שרת: "מה שאשכול הציע זה לא סתם לגשת להשקיות אדמה. הוא הציע החלטה מדינית והכרזה עליה"; ועל כך הגיב בן-גוריון: "כל פעולה בעזה זו הכרזה מדינית". הר לגישה זו ניתן למצוא בדיון על סוגיית הפליטים בעזה, שנערך בישיבת ועדת החוץ והביטחון מ-11 בדצמבר, ובו אמר חו"ר מאיר ארנובט בבהירות הרבה ביותר: "זה שהממשלה עשתה צעדים מהירים והקימה את העיריות, פתחה את בתי הספר, חידשה את הדואר, אסרה את השימוש בכסף מצרי - אלה כולם אקטים פוליטיים ממדרגה ראשונה".⁹⁰

אולם טקטיקת "הרווחת הזמן" החלה למצות עצמה תוך זמן קצר. כבר לקראת סוף חודש דצמבר חש בכך אבא אבן, שגריר ישראל בארצות הברית וראש המשלחת הישראלית לאו"ם. בדיון פנימי של חברי המשלחת הישראלית באו"ם התגבשה הדעה כי על ישראל למור ולהשלים את נסיגתה מחצי האי סיני, תוך הבטחת תופש השיט במפרץ אילת, כדי לגבש תמיכה בינלאומית בדרישתה להוסיף ולהחזיק ברצועת עזה.⁹¹

במהלך החודשים נובמבר-דצמבר 1956 הביעו דוברים ישראלים רשמיים את התנגדותה של ישראל לחזרת המצרים לרצועת עזה. התנגדות זו הייתה תוצר לוואי מתבקש לדרישה הישראלית כי הרצועה תישאר תחת ריבונותה. חזרתה של מצרים לרצועה, טענו דוברים ישראלים, לא רק שתחזיר את האיום הביטחוני לגבולה הדרומי של ישראל אלא גם תפגע ברמת חייהם של תושבי עזה. בדיונים פנימיים ובהצהרות

חיצוניות התגבשה גישה כללית, בעיקר על ידי בן-גוריון, בדבר מניעת חזרתם של המצרים לרצועה, או כפי שהוא כינה זאת, "הנוסח השלילי". בדיון בוועדת החוץ והביטחון שהתקיימה ב-11 בדצמבר 1956 אמר בן-גוריון: "[...] הוא הדין לגבי עזה, שהם לא ירשו למצרים לשוב לשם, ואם ירשו נילחם ונגרש אותם בכוח. שיבת המצרים פירושו עוד פעם מלחמה בינינו לבין מצרים במקום ההוא, כי זה עניין חיוני בשבילנו הרבה יותר מאשר עניין הסואץ".⁹²

אולם ישראל לא נדרשה להתאמץ יתר על המידה כדי לשכנע את הקהילה הבינלאומית בדבר הסכנה הצפונה בחזרת המצרים לרצועה, ולעומת זאת בחינויות הישארותה היא באותה טריטוריה. משיחות עם המרשילד ועם קובעי המדיניות בארצות הברית, ולנוכח גישת המצרים באותה התקופה, קיבלה ישראל רושם כמעט אחיד בנוגע לרצועת עזה: ארצות הברית ומוכ"ל האו"ם אינם מעוניינים, בשלב זה, לגעת בסוגיית הרצועה. כל עוד ארצות הברית ומוכ"ל האו"ם היו עסוקים בהסדרת נסיגת כוחות צרפת ובריטניה מאזור התעלה (רק בראשית דצמבר ניתנה הסכמה בריסית צרפתית לנסיגה, וב-22 בדצמבר 1956 נסוגו כליל כוחותיהם מאזור התעלה), לא הופנתה תשומת לבם לענייני הרצועה. יתר על כן, במהלך דצמבר-ינואר הייתה ישראל עצמה עסוקה, תוך הפעלת טקטיקת "הרווחת הזמן", בהסגת כוחותיה מחצי האי סיני, כך שתשומת לב הנוגעים בדבר התמקדה באותה תקופה בראש וראשונה בעניין זה. הגדיל לעשות מוכ"ל האו"ם, המרשילד, שהציע לישראל כלשון ברורה לספל בינתיים בענייני הרצועה. ב-29 בנובמבר 1956 שלח אבן מברק לבן-גוריון, ובו תיאר את שיחתו עם מוכ"ל האו"ם: "תשובת המוכ"ל: יש להתיריש ולשתוק ולשבת בעזה עד שתבוא השעה לבירור יסודי. לשם כך חשוב ביותר: (1) שלא תבאנה הצהרות שתחייבנה אותו להגיב, כי ידיו כבולות על ידי הנחות משפטיות מסוימות הנוגדות את המציאות המדינית הקיימת. (2) שתכלול התנהגות אנושית כלפי התושבים [...]".⁹³ במברק נוסף ששלח אבן למשרד החוץ בירושלים, ב-6 בדצמבר, ובו ריזוח על שיחה אחרת שניהל עם המוכ"ל, כתב: "[...] לכן קיבלה משלחת ישראל דעת המוכ"ל שמוטב להשאיר בעיית עזה לשלב יותר מאוחר בדיונים. המוכ"ל אישר שתורה של רצועת עזה יגיע בשלב מאוחר יותר".⁹⁴ במברק מאבן למשרד החוץ, מ-4 בדצמבר, התייחס אבן גם לעמדה האמריקאית העכשווית בנוגע לגורל הרצועה: "האמריקאים מודים כי אסור להחזיר ההסגר במפרץ ולא רצוי להחזיר המצרים לעזה [...]". אני מנחש שהמרשילד והאמריקאים יוסיפו לפי שעה פרופיל נמוך בעניין עזה אך לא מוקדם

92 ועדת חוץ וביטחון, 11 דצמבר 1956, אמ"י, א' 67563.

93 מברק משלחת ישראל באו"ם אל משרד החוץ בירושלים, 29 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

94 מברק משלחת ישראל באו"ם אל משרד החוץ בירושלים, 6 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

89 ישיבת הוועדה המדינית, 19 דצמבר 1956, אמ"י, 7-2-1956-64.

90 ועדת חוץ וביטחון, 11 דצמבר 1956, אמ"י, א' 67563.

91 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

להתחיל בגיבוש עמדתנו".⁹⁵ להערכתו זו האחרונה של אבן היה שותף גם בן-גוריון, שהעריך כי בסופו של דבר יגיע גם תורה של רצועת עזה.⁹⁶ במהלך החודשים נובמבר-דצמבר 1956 התבססה המדיניות הישראלית כלפי רצועת עזה על שני עקרונות מרכזיים:

1. השארת רצועת עזה בידי ישראל: עיקרון זה היה מקובל בדיונים פנימיים שהתקיימו בקרב מקבלי ההחלטות. באופן פומבי, ישראל נמנעה בינתיים מלהצהיר על רצונה בסיפוח הרצועה. יתרה מכך, כאותם דיונים פנימיים לא נקבע איזה איפי יישא הקשר שבין הרצועה למדינת ישראל.
2. שלילת חזרתם של המצרים לרצועה: העיקרון הזה היה תוצאה בלתי נמנעת של העיקרון הראשון. בבסיס החלטתה של ישראל להחזיק ברצועה, כמו גם בבסיס התנגדותה להחזרתה למצרים, עמדו בעיקרון סיבות ביטחוניות.

על מנת לממש את שני העקרונות נקטה ישראל מדיניות של שיקום ופיתוח מערך השירותים האזרחיים ברצועת עזה. הממשל הישראלי השתדל לגלות יחס מתחשב והוגן כלפי אוכלוסיית הרצועה, פליטים ותושבי קבע כאחד. יחס זה כלפי אוכלוסיית הרצועה ותשתיתה האזרחית היה "הקלף הסודי" שבאמצעותו קיוותה ישראל לשכנע את דעת הקהל המערבית, בעיקר האמריקאית, ואת מזכ"ל האו"ם, בחיוביות השארת הרצועה בידיה. אולם ישראל נזקקה לזמן כדי להרגיל ולשכנע את המעורבים בסוגייה לקבל את נוכחותה ברצועה. נדרש זמן על מנת שתוכניות השיקום והפיתוח של ישראל ברצועת עזה יעברו משלב התכנון לשלב הביצוע. הישגים בתחומי הבריאות, החינוך, המסחר, התעשייה, החקלאות, החוק והסדר ברצועה, כך העריכה הנהגת ישראל, יוכיחו לעושי המדיניות בארצות הברית ולמזכ"ל האו"ם כי טובת ערביי הרצועה מחייבת את המשך השליטה הישראלית.

"הרווחת הזמן" הושגה באמצעות נקיטת סתבת בדיונים על הנסיגה מסיני, שנערכו עם מזכ"ל האו"ם ועם האמריקאים, ובאמצעות הקצב האיטי של הנסיגה. אולם עד מהרה התחוור כי לא די ביחס הוגן כלפי אוכלוסיית הקבע ובמחווות כלפי אוכלוסיית הפליטים. נדרשה גם החלטה מדינית ברורה באשר לגורל אוכלוסיית הפליטים ברצועת עזה. לקראת סוף דצמבר 1956 הבינה ישראל כי המפתח להישארותה האפשרית ברצועה טמון בנכונותה לקלוט את פליטיה. הערפול המכוון שבו נקטה ישראל במהלך

95 מברק ממשלחת ישראל באו"ם אל משרד החוץ בירושלים, 4 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

96 אבא אבן, תיאור המערכה היפולומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

החודשים נובמבר-דצמבר לגבי סוגייה זו, ובעיקר באשר לסוג הקשר שהיא מבקשת לכונן בינה לבין רצועת עזה, נבע מחוסר הבהירות ששרר בישראל עצמה ביחס לעתיד אוכלוסיית הרצועה, בראש וראשונה אוכלוסיית הפליטים.

חוסר בהירות זה נבע מהעדר דיון בנושא לפני מבצע קדש, וכן מחוסר יכולתה של ישראל להחליט בעניין לאחר המבצע. שני רצונות מנוגדים נכרכו זה בזה – הרצון לספח את הרצועה מסיבות ביטחוניות, וחוסר הרצון לקלוט את מאות אלפי הפליטים שבה, מסיבות דמוגרפיות. אולם לא ניתן היה לצאת אל העולם בתוכנית לגבי טריטוריה זו מבלי להתייחס ברצינות להיבט הדמוגרפי שלה. למרות זאת, בהעדר לחץ ממשי מבחוץ, לא חש בן-גוריון צורך לכאב בפומבי מהי בדיוק עמדת ישראל ביחס לפליטי עזה. קברניטי ישראל, ובראש וראשונה בן-גוריון עצמו, קיוו שלאור פעולותיה החיוביות של ישראל ברצועה ולאור התנגדותה העיקשת לכך שמצרים תשוב לשלוט בה, יסכימו האמריקאים ומזכ"ל האו"ם, עם הזמן, להמשיך נוכחותה באזור מבלי להידרש לקלוט את פליטיה.⁹⁷ ב-29 בנובמבר עדיין מנכ"ל משרד החוץ, ולטר איתן, את שגרירות ישראל בנוגע למדיניות ישראל כלפי פליטי הרצועה: "לרגל ההתעניינות הבינלאומית בפליטים בעזה אין אנו קובעים עמדה לגבי עתידם בשיחות עם זרים [...]".⁹⁸ לאחר שיחתו עם המרשיל, הבריק אבן לירושלים את נוסח הדברים שהציג בפני מזכ"ל האו"ם: "אשר לעזה, ממשלת ישראל טרם קבעה עמדתה לגבי עתידה הסופי של הרצועה. המצב המשפטי נשאר אפוא מעורפל אולם ישנו מצב עובדתי מדיני. אנו מוכנים לדון בשאלה זו אם כי הפתרון הסופי אינו נראה בשעה זו".⁹⁹ בעוד ישראל חוככת בדעתה באשר לפתרון הרצוי לסוגיית הרצועה ופליטיה, העלו נציגים מערביים לפני עמיתיהם הישראלים, בשיחות פרטיות, את הרעיון שישראל תשאיר את הרצועה בידיה בתמורה לקליטת הפליטים. במספר הזדמנויות קיבלו נציגי ישראל בארצות הברית מסרים על כך שהריבונות הישראלית על הרצועה תלויה במידה רבה בנכונות לקלוט את פליטיה.¹⁰⁰ אולם הצעות אלה עלו בעיקר בחודשים נובמבר-דצמבר. ברגע שנסוגו כוחות צרפת ובריטניה, וישראל ניצבה לבדה בזירה, חדלו הנציגים האמריקאים, כמעט לחלוטין, להעלות את הרעיון של ריבונות ישראלית ברצועה תמורת קליטת הפליטים. חוסר ההיענות הישראלית לרעיון זה, יחד עם התחזקות הדעה כי סופה של ישראל להסתלק מהשטחים שכבשה במהלך מבצע קדש, בדיוק כפי שנהגו בריטניה וצרפת, הביאו את האמריקאים לנטוש את הרעיון.

97 ועדת חוץ וביטחון, 5 נובמבר 1956, אמ"י, א' 5/7565.

98 מברק משרד החוץ אל שגרירות ישראל, חוזר מס' 484, 29 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 16/2401.

99 מברק ממשלחת ישראל באו"ם אל משרד החוץ בירושלים, 6 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

100 מברק ממשלחת ישראל באו"ם אל משרד החוץ בירושלים, 9 נובמבר 1956, מס' 959/62 אמ"י, ח"צ 12/2311.

עמדתו של המזכ"ל המרשילד לרעיון סיפוח הרצועה לישראל בתמורה לקליטת הפליטים הייתה מסויגת, אם כי לא שלילית לחלוטין.¹⁰¹ גם נציגים בריטים שקראו בפומבי לנסיגה ישראלית מטריטוריה מצרית, העלו את האפשרות להישאר ישראל ברצועה בתמורה לקליטת הפליטים.¹⁰² ככל שנקפו הימים והמערכה הדיפלומטית על רצועת עזה נראתה כעניין ודאי, הלכה והתגבשה בקרב אנשי משרד החוץ ההנחה כי הבטחת הריבונות הישראלית על הרצועה תלויה למעשה בהסכמת ישראל להשתתף ביישוב פליטי הרצועה בשטחי המדינה. במברק ששיגר שגריר ישראל ברומא, אליהו ששון, למשרד החוץ ניתן למצוא הד לגישה הזו:

בבואנו לתבוע סיפוח הרצועה אלינו תהיה עמדתנו יותר חזקה, יותר אנושית ויותר משכנעת אם נופיע כמי שמתאמצים לתרום תרומה ניכרת מאוד לחיסול בעיית הפליטים ולקלוט מספר גדול ומהר [...]. העובדה שישראל תופיע כמי שמוכנה לקבל הרצועה ולקלוט מספר גדול כזה של פליטים, לא זו בלבד שתרכוש לה אהדה ותמיכה באו"ם ובארצות הברית עצמה אלא גם תעודד או"ם וגורמים אחרים לתבוע מארצות ערב לקלוט הפליטים בלבנון, ירדן וסוריה ולחסל לגמרי את הבעיה, ואם נוסף לה את כוונותינו לשלם פיצויים לפליטים האחרים הרי זה משותב.¹⁰³

במכתב למנכ"ל משרד ראש הממשלה, טדי קולק, טען ראובן שילוח, ציר ישראל בווינגטון, כי יישובם של כ-50 אלף פליטים פלסטינים בישראל ישפר את מעמדה של ישראל בעיני העולם ויסייע לה במאבקה להשגת הרצועה בידיה.¹⁰⁴ אולם עד לסוף חודש דצמבר סירב בן-גוריון להתחייב לפתרון כלשהו בנוגע לרצועה ופליטיה. בוועדת החוץ והביטחון הוא טען בפני חברי הכנסת כי אין שום ביטחון שהקהילה הבינלאומית תסכים להשאיר בידי ישראל את הטריטוריה העזתית, גם לאחר התחייבות ישראלית לספק את הרצועה על אוכלוסיית הפליטים: "אם אנחנו נצא בהכרזה זו אנחנו לוקחים על עצמנו התחייבות זו. [אך] זה עוד לא מבטיח שאת עניין עזה ימסרו לידינו".¹⁰⁵ בן-גוריון חשש כי בסופו של דבר יסכל הגוש הערבי-אסיאתי, בניבוי סובייטי, את מסירת הרצועה לריבונות ישראל גם אם תסכים הממשלה ליישוב פליטי

הרצועה בישראל. יתרה מכך, ניסיונותיה של ארצות הברית לחסל את ספיחיה של פרשת סואץ, אשר גובו בהצהרות פומביות ובשיחות עם נציגים ישראלים, יצרו אצל בן-גוריון את התחושה כי לאמיתו של דבר מטרתה של ארצות הברית היא החזרת המצב בגבול ישראל-מצרים למצבו הקודם, בלא קשר לסוגיית הפליטים (בראון 1989: 279–280).¹⁰⁶

התנגדותו של בן-גוריון ליישוב פליטי הרצועה בישראל, ולחילופין, רצונו בהישארות הרצועה תחת ריבונות ישראל, הובילו אותו לתמוך, במחצית השנייה של חודש דצמבר, באופציית ביניים שדיברה על שליטה ישראלית ברצועת עזה תוך שיתוף האו"ם, בעיקר בטיפול בפליטים הפלסטינים.

רעיון השלטון המשולש

הלחץ הבינלאומי על ישראל לסגת מרצועת עזה וממצרי סיראן החל לצבור תאוצה עם נסיגת כוחות צרפת ובריטניה מאזור התעלה, ב-22 בדצמבר. השטחים המצריים שנותרו עדיין תחת כיבוש זו היו מצרי סיראן ורצועת עזה, שנמצאו תחת שליטה ישראלית. מעתה התמקדה בהם תשומת הלב הבינלאומית.

בעקבות התפנותם של כוחות צרפת ובריטניה מסואץ החל מזכ"ל האו"ם לדרוש את פינויים של כוחות ישראל מרצועת עזה. המרשילד זכה את מדיניותו הקודמת, שהניחה לישראל לשלוט, באין מפריע, ברצועה. הוא האמין, וכעת התבטא בנחרצות, כי ישראל היא התוקפן במשבר סואץ, ולכן אין לה הזכות לתבוע לעצמה את רצועת עזה. לדידו, נחשב הדבר כפרס לתוקפן (שם: 276). לצדו של המזכ"ל התייצבו רוב רובן של מדינות העולם. ארצות הברית, המדינה היחידה שהיה בכוחה לעזור לישראל להשיג אי אלו הישגים טריטוריאליים במאבק הדיפלומטי, גרסה בפומבי, במהלך כל חודשי המשבר, כי על ישראל לסגת מכל טריטוריה מצרית, וכי יש לפתור כל בעיה שתתעורר בנושא בהתדיינות בין ישראל לאו"ם; כלומר בין ישראל להמרשילד. בכך, למעשה, גיבתה ארצות הברית את עמדת המזכ"ל (שם: 283–284).¹⁰⁷ בעקבות הלחץ הבינלאומי החולך וגובר על ישראל לסגת מהרצועה, נאלצו קברניטיה לשקול רעיון אשר החל לקרום עור וגידים במחצית השנייה של חודש דצמבר – שליטה משותפת על הרצועה.

ב-23 בדצמבר העלה ולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ, לראשונה את ההצעה להקים "משטר נאמנות" של ישראל ברצועה, כלומר לקבל ייפוי כוח מטעם האו"ם לשליטה

106 אמ"י, 6/7565; ישיבת הוועדה המדינית, 19 דצמבר 1956, אמ"י 2-7-1956-64.

107 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

101 מברק ממשלחת ישראל באו"ם אל משרד החוץ בירושלים, 24 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

102 Telegram from the Mission of the United Nations to the Department of State, 23 January 1957 - FRUS XIII: 45-46.

103 מברק משגרירות ישראל ברומא אל משרד החוץ בירושלים, 13 נובמבר 1956, אמ"י, ח"צ 24/3738.

104 מכתב מאת ראובן שילוח אל טדי קולק, 6 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 15/4374.

105 ועדת חוץ וביטחון, 11 דצמבר 1956, אמ"י, א' 6/7565.

ישראלית על הרצועה. לדעת איתן, בהעדר הצעות מעשיות אחרות הייתה הצעתו זו עשויה להתקבל בעולם. "הסוכריה" הישראלית עבור הסכמה אמריקאית ועבור הסכמת המרשילד לשלטון נאמנות ישראלית על הרצועה תהיה בדמותה של ועידה בינלאומית אשר תדון "בעתיד הפליטים בעולם". "מבחינתנו", הוסיף מנכ"ל משרד החוץ, "יש במשטר זה יתרון עצום, כי הוא מבטיח את שליטתנו הגמורה מבלי שנצטרך להעניק אזרחותנו לתושבי האזור". על הצעה זו הגיב אבן: "בבדיקה ראשונה נמצאה הצעה זו כבלתי מתקבלת אפילו על דעתם של ידידים. ברור היה שהאו"ם לא יכיר בזכותנו המשפטית לנאמנות כי עצם בואנו לעזה לא היה מוכר וחוקי". לעומת "משטר הנאמנות" של ולטר איתן העלה אבן רעיון אחר, שגם הוא הביא בחשבון את שיתוף האו"ם בכל שליטה עתידית של ישראל על רצועת עזה:

[...] הצענו למשרד ביוזמת גדעון רפאל לחשוב על הקמת משטר המושתת על שלושה גורמים הפועלים בשטח, דהיינו, התושבים, ממשלת ישראל וסו"ת [אונר"א]. שלטון מקומי לתושבים על ידי מועצות מקומיות, שירותים וביטחון על אחריות ישראל, וטיפול בפליטים על ידי סו"ת [...]. אפשר לחשוב על הפקדת ענייני הביטחון בידי משטרת ישראל.¹⁰⁸

במברק למשרד החוץ המשיך אבן לפתח את הצעתו בדבר המשטר המשולש על הרצועה:

א) להביא כמה מהתושבים הקבועים לידי קבלת נתינות ישראלית כך שנהיה המדינה היחידה שיש לה נתינים ברצועה. ב) להעניק עד כמה שאפשר צורה של משטרה אזרחית לכוחותינו [...]. ג) לחזק תהליך ההשתלבות של האזור ברקמת השירותים האזרחיים של המדינה.¹⁰⁹

תגובתו הספקנית של אבן לרעיון "משטר הנאמנות" לא הרתיעה את מנכ"ל משרד החוץ, ולטר איתן, מלהעלות שוב את הצעתו. במברק ששלח למשלחת ישראל באו"ם ב-25 בדצמבר, כתב:

לגבי הספק המובא על ידכם הרי אפשר על כל פנים לנסות. נוסח המגילה כמשמעותו המילולית מתאים בהחלט [...]. הננו רואים בדחיפות רבה קביעת תוכנית מציאותית לעזה, ולכן נבקשכם לקיים מייד

108 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

109 מברק משלחת ישראל בנייריורק אל משרד החוץ בירושלים, 23 בדצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

התייעצותכם על הצעת הנאמנות. לדעתי יש לשלול אותה רק אם מסתמנת הצעה מציאותית ומועילה יותר.¹¹⁰

אולם איתן הבין שלא די בהכפפת רצועת עזה ל"משטר נאמנות". יש לתת מענה גם לשאלת גורלם של פליטי הרצועה. לשם כך הציע לקיים ועידה בינלאומית אשר תדון בבעיית כלל הפליטים הפלסטינים. ב-24 בדצמבר פירס ולטר איתן במברק למשלחת ישראל באו"ם את הצעתו בנוגע לוועידה בינלאומית בעניין הפליטים: לוועידה יוזמו ישראל, ארצות ערב וכן המדינות התורמות לאונר"א; איתן טען שאם כינוס הוועידה לא ייצא לפועל, לפחות תוצג ישראל כמדינה ש"כולה דאגה" לבעיית הפליטים הפלסטינים. מאידך, אם תתקיים הוועידה, כי אז "יפתח סיכוי רציני להתקדמות לקראת פתרון [בעיית הפליטים]".¹¹¹

למחרת, ב-25 בדצמבר, שלח אבא אבן מברק תשובה לוולטר איתן. אבן, שנמצא באותה העת יחד עם שרת החוץ גולדה מאיר בווינגטון כדי לטפל בהצעתו לקיום הוועידה הבינלאומית, הודיע: "איתן. תגובתי חיובית. יש רק לשקול אם לא כדאי לשמור ההצעה עד לדיון הפליטים בעצרת במושב השני, שנעמוד תחת הלחץ הרגיל, והצעה זו אולי תגייס תמיכה וייתכן שנמצא לה יוזמים זולתנו".¹¹²

מחילופי הדברים עולה כי בכירי משרד החוץ הישראלי שקלו בחיוב את רעיון כינוסה של ועידה בינלאומית כפי שהציע איתן. לנכונות זו הייתה חשיבות רבה מהסיבה הפשוטה שבכירי משרד החוץ, אשר היו בקיאים בסוגיית הפליטים הפלסטינים, ידעו כי רבים הסיכויים שבוועידה כזו תיאלץ ישראל, אם תרצה לקבל חזקה על רצועת עזה, לעשות מחוות כואבות בסוגיית הפליטים; דהיינו, להסכים ליישוב חלק מהם בתחומיה ולהענקת פיצויים לאחרים.

הסכמה מעטה שררה באשר לאופי המשטר אשר יוקם ברצועת עזה. אבא אבן, כאמור, הביע את הסתייגותו מרעיון "משטר הנאמנות" של איתן. ב-27 בדצמבר הביע גם גדעון רפאל את הסתייגותו מרעיון זה בנימוק שבמשטר מעין זה יוטל על ישראל כל הנטל הכספי לניהול השטח, ובכלל זה גם אולי אחזקת הפליטים. לחילופין, הוא צידד במשטר המשולש, דהיינו ניהול הרצועה על ידי ישראל, האו"ם ותושבי הרצועה.¹¹³

ההצעה לקיים שלטון משולש כפי שהציעו רפאל ואבן נתקבלה לבסוף גם על דעת בן-גוריון. כמו כן התקבל על דעתו הרעיון לכרוך את פתרון בעיית פליטי עזה במסגרת

110 מברק משרד החוץ בירושלים אל משלחת ישראל בנייריורק, 25 בדצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

111 מברק משרד החוץ בירושלים אל משלחת ישראל בנייריורק, 24 בדצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 7/2459.

112 מברק משלחת ישראל בווינגטון אל משרד החוץ בירושלים, 25 בדצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 12/2311.

113 מברק משלחת ישראל בנייריורק אל משרד החוץ בירושלים, 27 בדצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 1/2459.

רחבה יותר, שתכלול את כלל הפליטים הפלסטינים. רעיון זה לא היה חדש לבן-גוריון. כחודש לאחר ההשתלטות הישראלית על הרצועה טען ראש הממשלה בפני סגל מפקדים כי בעיית הפליטים הפלסטינים אינה מוגבלת רק לבעייתם של פליטי הרצועה, וכי "יש הכרח למצוא פתרון כולל לכל הפליטים [הפלסטינים]". בן-גוריון סבר כי הפתרון לבעיית הפליטים הוא יישובם בארצות ערב, וכי אם יושג פתרון זה, הוא ממילא יכלול גם את פליטי עזה, "אם כי הרצועה תהיה בידנו". במקרה כזה, הבטיח בן-גוריון, תיקח גם ישראל חלק ביישוב הבעיה, בין היתר על ידי "יישוב חלק מהפליטים בתוכנו" (בן-גוריון 1959: 239-240).

בסוף חודש דצמבר 1956, על רקע הלחץ הבינלאומי שהופעל על ישראל לצאת מרצועת עזה ומשאר שטחי סיני, הציעה ישראל רשמית לאו"ם ולאמריקאים פתרון לשאלת גורלה של רצועת עזה, שכלל גם את פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים. בדף הנחיות שנשלח ממשרד החוץ בירושלים אל נציגי משלחת ישראל באו"ם נאמר כי ראש הממשלה בן-גוריון הגדיר את עמדת ישראל כשוללת באופן מוחלט את חזרת המצרים לרצועה. עם זאת, נאמר במברק, אין ראש הממשלה מעוניין בסיפוח הרצועה לישראל. הפתרון המוצע הוא אפוא: "אנחנו [ישראל] נבטיח השירותים האזרחיים של התושבים הקבועים [...] ולא נתנגד לפיקוח או"ם או לאחריות בפני האו"ם, כגון חובת דיווח לאו"ם". בנוגע לפליטים סבר בן-גוריון כי ישראל תסכים "ברצון" להתייעץ עם ארצות הברית "בדבר פתרון בעיית הפליטים בכלל ושל עזה בפרט".¹¹⁴

בתוכנית המוצעת יכלה ישראל להרוויח משני העולמות: 1. היא הייתה שומרת בידיה את האחריות הביטחונית על רצועת עזה ובכך מנסתלת את איום הפדאיון ואת נוכחות הצבא המצרי במרחק כה קצר ממרכזי האוכלוסין הישראליים. 2. היא הייתה מסירה מעל עצמה את הצורך להעניק אזרחות למאות אלפי פליטים. היטיב להסביר זאת אבא אבן: "מבחינתנו יש במשטר זה יתרון עצום, כי הוא מבטיח שליטתנו הגמורה מבלי שנצטרך להעניק אזרחותנו לתושבי האזור".¹¹⁵

בישיבת הממשלה מ-31 בדצמבר 1956 נדונה, בין היתר, סוגיית הרצועה ופליטיה. הרעיונות שעלו בעשרת הימים האחרונים התגבשו עתה לכלל מדיניות ישראלית חדשה. ב-1 בינואר 1957 שלח יעקב הרצוג, מנהל מחלקת ארצות הברית במשרד החוץ, מברק לשרת החוץ גולדה מאיר, שנמצאה אותה העת בווישינגטון, ובו פירט החלטות הממשלה: 1. התנגדות ישראלית לחזרת מצרים לרצועה. 2. התנגדות ישראלית לכניסת כוחות או"ם מזוינים לרצועה. 3. החזקה ישראלית דה פקטו של הרצועה ("בלי סיפוח ובלי תביעה לסיפוח בשלב זה") תוך המשך מתן השירותים

114 מברק משרד החוץ אל משלחת ישראל בניו יורק, 26 דצמבר 1956, אמ"י, ח"צ 7/2459.

115 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

האזרחיים. 4. הסכמה ישראלית, באם העניין ייכפה עליה, לדון בצורה כלשהי של פיקוח או"ם על פעולותיה ברצועה. 5. נכונות ישראלית להסדרת בעיית הפליטים הפלסטינים, ובכלל זה בעיית פליטי הרצועה, באמצעות האו"ם, דהיינו, נכונות "לעזור במיטב יכולתה לפתרון זה".¹¹⁶

רמז לנכונותה של ישראל לעשות מחוות שלא הוצעו עד כה בנוגע לסוגיית הפליטים, ניתן למצוא בדברים שנאמרו בדיוני ישיבת משלחת ישראל לאו"ם, ב-7 בינואר. שר המסחר והתעשייה, פנחס ספיר, הבהיר לנוכחים את העמדה אשר התקבלה בממשלה לגבי הרצועה: "התגבשה בעניין עזה עמדה כללית בממשלה כדלקמן: א. להישאר במקום מבלי לספח. ב. לתרום לפתרון בעיית הפליטים על ידי קליטת חלק מהם. ג. לקבל פיקוח מסוים של האו"ם".¹¹⁷

ב-8 בינואר דיווח בן-גוריון לתכרי ועדת החוץ והביטחון על מדיניות הממשלה באשר לנסיגה משאר חלקי סיני: "אנחנו התחייבנו לפנות עד הגבול הבינלאומי. אנחנו מוציאים מן הכלל את החוף המערבי של מצרי אילת". אשר לבעיית הפליטים, אמר בן-גוריון כי הממשלה החליטה "שהיא נכונה לעזור בפתרון בעיית הפליטים ופליטי עזה הם חלק מכל בעיית הפליטים". בהמשך הסביר בן-גוריון כי נכונות ישראלית שכזו עשויה להתפרש "כתשלום פיצויים במידה ידועה". לדעתו, בעיית הפליטים לא תמצא את פתרונה בישראל, "אם כי", הודה, "כולם מדברים על החזרת חלק סימבולי".¹¹⁸

ב-10 בינואר הדגיש הרמטכ"ל, משה דיין, בפני באי הוועידה המדינית של מפא"י כי אין דרך לשמור את רצועת עזה בידים ישראליות מבלי לדאוג לפליטיה: "[...] כל ניסיון להסביר הימצאותנו ברצועת עזה כדי לענות על כל מיני שאלות ובאותו זמן אין אנו נכנסים לדיון בעניין הפליטים, דבר זה יהיה סתום, או שכרנו יוצא בהפסדנו, צריך להכיר באותה עובדה".¹¹⁹ לקראת השבוע השני של חודש ינואר התבססה בקרב כל המעורבים במדיניות ישראל ביחס לרצועה ופליטיה – ראש הממשלה, אנשי משרד החוץ והרמטכ"ל – ההערכה כי ישראל תהיה חייבת להעלות תרומה ממשית, וכואבת מבחינתה, לפתרון בעיית הפליטים אם ברצונה להוסיף ולהחזיק ברצועה. בישיבתה השבועית ב-13 בינואר גיבשה ממשלת ישראל לכלל עמדה ברורה ומחייבת את קווי מדיניותה החדשה ביחס לרצועת עזה ופליטיה, קווים שנוסחו באופן כללי ובלתי מחייב בישיבתה שבועיים קודם לכן, ב-31 בדצמבר 1956:

116 מברק משרד החוץ בירושלים אל משלחת ישראל בווישינגטון, 1 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 2/2459.

117 סיכום ישיבת משלחת ישראל לאו"ם, 7 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 8/2459.

118 ועדת חוץ וביטחון, 8 ינואר 1957, אמ"י, א' 7565/6.

119 ישיבת הוועדה המדינית, 10 ינואר 1957, אמ"י, ע" 2-7-1957-65.

עזה.

ישראל תחזיק ברצועת עזה ותהיה אחראית לביטחון הפנימי והחיצוני של הרצועה, אם כי לא תחזיק בתוך הרצועה צבא אלא משטרה. [ישראל] תוסיף לקיים ולפתח מינהל עצמי של התושבים בכל עיר וכפר, ותיתן לאונר"א כל ההקלות בפעולותיה למען הפליטים. כמו כן תוסיף להבטיח השירותים הציבוריים לתושבי הרצועה: בריאות, חינוך, השקאה, חשמל, תחבורה, חקלאות, מסחר ותעשייה וכו'. ישראל תסכים למינוי משקיף או"ם לרצועה [...].

פליטים.

ישראל פונה לאו"ם להכין תוכנית לסידור קבע של בעיית הפליטים, כולל פליטי עזה; ישראל תתרום לפתרון הבעיה כמיטב יכולתה.¹²⁰

בכך אימצה הממשלה את רעיונותיהם של בכירי משרד החוץ, אבא אבן וגרעון רפאל, בדבר השליטה המשולשת על הרצועה: ישראל אחראית לביטחון הכולל של הרצועה ולאספקת השירותים לאוכלוסייה; אונר"א אחראית, במקודם, לטיפול בפליטים הפלסטינים; ותושבי הקבע של הרצועה מקבלים, בהדרגה, אוטונומיה מוגבלת באופיה. כדי להגדיל את אטרקטיביות ההצעה הישראלית, הציעה הממשלה שגם האו"ם יכין תוכנית כוללת לפתרון בעיית הפליטים הפלסטינים, ובכלל זה פליטי עזה, שבה תעלה ישראל את תרומתה. בשלב זה אין ישראל מבהירה מה בדיוק "תרומתה" לפתרון בעיית הפליטים. אולם הצעותיה מ־13 בינואר, מרחיקות לכת ככל שיהיו מבחינת ישראל, לא סיפקו את המרשילד ואת האמריקאים.¹²¹ המרשילד סירב להבטיח לישראלים דבר בכל הנוגע לתביעתם על הרצועה בנימוק שהרצועה, לפי הסכמי שביתת הנשק, שייכת למצרים ולכן לא ניתן לבצע בה שום שינוי בלי הסכמת המצרים (בריאון 1989: 283–284).¹²²

ב־16 בינואר שיגר ולטר איתן מברק לבציגויות ישראל במדינות המערב ובו העביר הנחיות באשר להסברה הישראלית בכל הנוגע לרצועת עזה ומצרי טיראן. בנוגע לרצועה ביקש איתן מגציגי ישראל להסביר לקובעי המדיניות במערב כי רק ישראל תוכל להבטיח שרובות תושבי הקבע ברצועה ישתחררו מהעוני אשר ליווה אותם כל תקופת השלטון המצרי. כניסת כוח האו"ם לרצועה, נאמר בהנחיות המנכ"ל, לא תעצור את סרור הפדאיון, ולכן אין ישראל יכולה להסכים לכניסת צבא או"ם לרצועה במקום זה"ל. בנוגע לסוגיית הפליטים העלה איתן נקודה חדשה להסברה:

120 מברק משרד החוץ בירושלים אל ממשלת ישראל בניו יורק, 13 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 2/2459.

121 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

122 אמ"י, ח"צ 181/2458.

אם יחזרו המצרים ישירות לעזה או בחסות הכוח הבינלאומי ייסתם הגולל על כל סיכוי לפתרון בעיית הפליטים, שכן הפליטים שוב יהפכו לכלי משחק פוליטי בידי ממשלות ערב. [הם] יגויסו בכפייה לפדאיון ויסרבו לחשוב על פתרון חיובי של בעייתם. אם יקיים ההסדר המוצע על ידינו, ישתחררו הפליטים מפחדם מפני שליטי מצרים וישתפו פעולה להפיכתם לגורם פרודוקטיבי. אין זה למעלה מיכולת הקהילה הבינלאומית לפתור בעיית הפליטים על ידי יישובם מחדש אולם רצון זה מוכל עד כה על ידי שליטי ערב בהסיתם הפליטים. [...] תתרום ישראל את תרומתה המלאה לתוכנית האו"ם לפתרון בעיית הפליטים כולל פליטי עזה. בפעם הראשונה מזה שמונה שנים נפתחת בפני העולם הודמנות לטיפול יעיל בבעיית הפליטים.¹²³

כשהוא תקיף ברעתו ומסרב להתרשם מהמחנות הישראליות בנושא הפליטים, הרש המרשילד נסיגה ישראלית מוחלטת. האמריקאים, מתוך הכרה בחשש הישראלי מחזרת המצב לקדמותו, הסכימו כי אין לתת למצרים לחזור לרצועה וכי יש להכניס לשם כוח או"ם שיפקח על הביטחון במקום. כתנאי לקיום הסדר שכזה דרשו האמריקאים מישראל להוציא את כוחותיה מהרצועה.¹²⁴

למרות גישתם השלילית של מוכ"ל האו"ם המרשילד ושל האמריקאים, חזרה ממשלת ישראל ואישרה מחדש, ב־22 בינואר, את החלטותיה מ־13 בינואר.¹²⁵ יום למחרת הציג בן-גוריון את מדיניות הממשלה בנוגע לרצועה ולמצרי טיראן. בנוגע לסוגיית הפליטים הבהיר ראש הממשלה כי ישראל אינה מתעלמת מכך שבעיית הפליטים בעזה "היא חלק מבעיית הפליטים בכללם". נהפוך הוא, בהתאם לאסטרטגיה החדשה שנועדה להבטיח את תמיכת האו"ם והאמריקאים בהישארות ישראל ברצועה, חזר בן-גוריון וקרא לאו"ם "להכין תוכנית לסידור קבע של בעיית הפליטים, כולל פליטי עזה". ממשלת ישראל, הבטיח ראש הממשלה, "תתרום לפתרון הבעיה כמיטב יכולתה". בן-גוריון חזר והעלה את הטענה הישראלית כי שליטת ישראל ברצועה ("מתוך קשר מתאים עם או"ם") תסייע "להפחתת השטח ולפתרון בעיית הפליטים".¹²⁶ בנאמו זה כך ראש הממשלה, בצורה הברורה ביותר עד כה, את פתרון הרצועה ופתרון בעיית הפליטים במקשה אחת, ובכך אישר את העיקרון שהנחה את אנשי משרד

123 מברק משרד החוץ בירושלים אל נציגויות ישראל בעולם, 16 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 2/2459. הנחיות ברוח דומה נשלחו לשגרירויות ישראל ב־24 ינואר 1957, מברק משרד החוץ בירושלים אל שגרירויות ישראל, 24 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 2/2459.

124 ועדת חוץ וביטחון, 22 ינואר 1957, אמ"י, ח"צ 6/7565.

125 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957 – אמ"י, ח"צ 181/2458.

126 דוד בן-גוריון (ישיבה רכ"ה, 23.1.57, דברי חכנסת, 21: 826–829).

החוץ זה חודש ימים, כי הישראות ישראל ברצועת עזה מותנית בתרומה שתעלה לפתרון סוגיית הפליטים.

גבולות ישראל לקלוט פליטים פלסטינים

ב-22 בינואר התייצבה ישראל על קו הגבול הבינלאומי בינה לבין מצרים. בידי ישראל נותרו כעת רצועת עזה ורצועת החוף המזרחית שלאורך מפרץ אילת. ב-24 בינואר השלים מוזכ"ל האו"ם דו"ח מיוחד בנוגע לנסיגת כוחות ישראל ממצרי סידאן ומרצועת עזה. בדו"ח קבע המרשילד כי ישראל לא מילאה את החלטת עצרת האו"ם מה-2 בנובמבר, שקראה לנסיגת כוחות ישראל מכל טריטוריה מצרית. המוזכ"ל שלל כל אפשרות משפטית להוצאת רצועת עזה מיד ממצרים והעברתה לשלטון ישראלי, אפילו יהיה זה שלטון אזרחי (לא-צבאי) בפיקוח או בשיתוף האו"ם.¹²⁷ לאור דו"ח זה, קראה עצרת האו"ם, בשיבתה ב-2 בפברואר, לנסיגה מוחלטת של ישראל משאר שטחי מצרים. בעד ההצעה הצביעו 74, נגדה – ישראל וצרפת (Tomeh 1975: 39). ב-3 בפברואר שלח נשיא ארצות הברית, איזנהאור, איגרת לבן-גוריון ובה דרישה לנסיגה ישראלית ממצרי סידאן ומרצועת עזה, בתוספת התראה כי יחסי ארצות הברית-ישראל עלולים להיזקק מהמשך הסירוב הישראלי. הנשיא איזנהאור ומוזכר המדינה, ג'ון פוסטר דאלס (Dulles), הזהירו כי ארצות הברית תצטרף לכל צעד שינקוט האו"ם במטרה להסיג את כוחות ישראל. היה כאן רמז ברור לאפשרות הטלת סנקציות כלכליות נרחבות על ישראל.¹²⁸

יותר מאי פעם בעבר, התחוויר כעת לבן-גוריון כי דרושה הצעה מרחיקת לכת מצד ישראל בעניין הפליטים כדי לנסות ולגרור לשינוי הגישה האמריקאית. בסוקרו את המאבק המדיני, כתב אבא אבן על אותם ימים:

התברר שתביעתנו לשליטה ישראלית ברצועה אינה כובשת לכבות. אף על פי שהוקדשו לתביעה זו אותם מאמצי הסברה שגויסו בהצלחה להחדרת תביעתנו להופש השיט במפרץ אילת [...]. קודם כול הודק הקושי המשפטי-עקרוני. לפני המבצע הייתה הרצועה מוכרת בחוק הבינלאומי ובהכרח בעולם כשטח לא ישראלי [...] על נימוק זה נוסף גורם ההרכב הלאומי של האוכלוסייה [...]. לאור מצב זה נשארו בידנו רק נימוקי ביטחון ושיאפתנו להרים את תושבי עזה משפל מדרגתם. אך

127 U.S. Department of State 1957: 259-269 (Report by the United Nations Secretary General, with Annexed Map, January 24).
128 אבא אבן, תיאור המערכה הדיפלומטית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

במחשבה המתקדמת של הדור לא קרה שנימוקים אלה יכריעו את הכף נגד עקרון ההגדרה העצמית ושמירת החוק הבינלאומי [...]. כנגד המכשולים הנ"ל נדמה היה כאילו היה קלף אחד בידנו – והוא הסיכוי ששליטתנו בעזה תקרב פתרון לבעיית הפליטים. ואמנם הייתה תקופה מסוימת של המתנה וציפייה כשאו"ם וארצות הברית חיכו וביקשו לדעת אם אנו מוכנים לא רק לשלוט בעזה אלא גם לקלוט אותם – או את מרביתם – בתוך מדינת ישראל.¹²⁹

ב-3 בפברואר הבריק משרד החוץ הנחיות למשלחת ישראל בניו יורק לגבי ההסברה הישראלית באו"ם עם פתיחת הדיון בעצרת על דו"ח מנהל אונ"א. בין היתר ביקש משרד החוץ מהמשלחת:

להדגיש האינטרס שלנו ביישוב הבעיה ההומניטרית בכללה [בעיית הפליטים], ובמיוחד עתה. עזה עשויה להיות Pilot Plan ובה תקווה ראשונה ליישוב בעיית הפליטים. רצוי לחזור ולציין נכונותנו לתת Full Contribution לפתרון [...]. הערבים דורשים החזרה ופיצויים לאלה שאינם רוצים לחזור, הציעו נא שנתחיל בתשלום פיצויים בשביל האחרונים שלגביהם אין מחלוקת [...]. כדי לא לפגום באמונה בכנות רצוננו לעזור אל נא תחזרו לציין תלות הפיצויים בביטול החרם [...]. חורנו ושקלטו רעיון הוועידה המיוחדת לבעיית הפליטים בה ישתתפו כל הנוגעים בדבר. אם תחייבו הרעיון ציינו בהעלאתו, שבועידה מעשית כזו יש לצפות להתקדמות בעידוד תוכניות קונקרטיות ושגם אנו נתרם חלקנו.¹³⁰

שלושה ימים לאחר מכן ביקשה המשלחת באו"ם הבהרות ממשרד החוץ: "השאלה המידעית אלינו על ידי כולם אם אנתנו מוכנים ליישב ולקלוט פליטי עזה או חלק מהם. כל עוד שלא נותנים תשובה לשאלה זו, לא מתרשם העולם מפרוות כלליות ובלתי מחייבות כגון Full Contribution או Pilot Plan".¹³¹

ב-11 בפברואר הגיע הלחץ האמריקאי לשיא חדש. מוזכר המדינה, דאלס, הגיש מזכר לשגריר אבן על מנת שיגישו לממשלת ישראל. במזכר נאמר באופן ברור: "אנו

129 אמ"י, ח"צ 181/2458.

130 מברק משרד החוץ בירושלים אל משלחת ישראל בניו-יורק, פס' 79/295, 3 בפברואר 1957, אמ"י, ח"צ 5/1989.

131 מברק משלחת ישראל בניו-יורק אל משרד החוץ בירושלים, פס' 467/554, 6 בפברואר 1957, אמ"י, ח"צ 5/1989.

ופליטיה: "אם תחליט להכניס הפרק על עזה, ודאי תדגיש העובדה כי ה-Fullest Contribution שלנו לפתרון בעיית פליטי עזה יהיה לא רק בפציזם אלא גם ביישוב חלק מהם במסגרת תוכנית כוללת של האו"ם ליישובם".¹³² באותו היום, בשעה ארבע אחר הצהריים, נפגשו אבא אבן וראובן שילוח עם מזכיר המדינה דאלס ועוזריו. אבן מסר לדאלס את גוסס ההצעות של ממשלת ישראל, ובכלל זה הצעתה לגבי סוגיית הפליטים הפלסטינים, בפרוטוקול הישיבה, שנרשם על ידי פריזר וילקינס (Wilkins). ראש מדור המזרח התיכון במשרד החוץ האמריקאי, נרשם גוסס ההצעה כפי שנמסרה על ידי אבן:

ישראל תוכל להסכים ותתחייב ליישב פליטים ערבים [...] השגריר אבן הזכיר שמזכיר המדינה באוגוסט 1955 הציע שתהיה חזרה למולדת כאשר ניתן או יישוב מחדש ופציזם כאשר חזרה למולדת לא אפשרית. ישראל מסכימה ומתכננת לנקוט גישה דומה. ישראל סיכמה כי יש לנו כאן הזדמנות חדשה.¹³⁶

לנוכח הצעתה החדשה של ישראל כתב וילקינס ברשומותיו שלו: "בפעם הראשונה, ישראל הייתה מוכנה לזנק למים חרשים וקרים בהקשר זה". אף על פי כן, ההצעה הישראלית החדשה לא הביאה בעקבותיה הקלה בלחץ האמריקאי. בהפוך הוא. "מזכיר המדינה", כתב וילקינס, "אמר שהוא קרא את המזכיר הישראלי באכזבה גדולה [...]. המזכיר הישראלי לא היה ממש חיובי".

למרות תגובתו השלילית של דאלס, לא הרימה ישראל ידיים. יום לאחר המפגש עם דאלס שלח אבן מברק למשרד החוץ ובו הציע להמשיך בהסברה הישראלית הנוכחית תוך הדגשה כי הפער בין עמדת ישראל לעמדה האמריקאית אינו כה רחב. בנוגע למשטר בעזה ולסוגיית הפליטים הציע אבן: "תמיכה ברעיון של הוצאת כוחות [ישראל] מעזה אך לא [את] הממשל ומשלוח משלחת שתדון על בעיות מינהל ופליטים".¹³⁷ במקביל, הונחו שגרירי ישראל בבירות העולם לשעון כי חזרת מצרים לרצועה רק תפריע לפתרון בעיית הפליטים.¹³⁸

ב-19 בפברואר, במהלך הדיון בוועדה הפוליטית המיוחדת של האו"ם בנושא הפליטים הערבים, הודיע איש משרד החוץ, מיכאל קומי, כי בתנאים שלווים יותר ברצועת עזה ובסביבתה ועם חזרה לחיים כלכליים רגילים, התקדמות בסוגיית פליטי

מאמינים ששניגת ישראל מעזה צריכה להתקדם בזריזות וכלא תנאי.¹³² בסופו של דבר, השיג הלחץ האמריקאי הגובר את מטרתו.

ב-14 בפברואר שלח שגריר ארצות הברית בישראל מברק למשרד החוץ האמריקאי, ובו תיאור שיחתו עם ראש הממשלה דוד בן-גוריון. בשיחה ביקש בן-גוריון מהשגריר כי ארצות הברית תשלח נציגים מטעמה לרצועה על מנת שיוכלו להיווכח בעצמם "בצורך האמיתי של ישראל להפוך לאחרית מנהלתית [של הרצועה] תחת פיקוח כללי של האו"ם". לדעת בן-גוריון יוכלו תושבי הקבע של הרצועה ליצור קשרים כלכליים עם מדינת ישראל, ובכך יהפכו "למספקי עצמם". אשר לפליטי הרצועה, בן-גוריון אמר כי הם מהווים "בעיה אחרת", שלגביה תהיה ישראל מוכנה לתרום באופן ניכר, "כולל חזרה למולדת של חלקם".¹³³ כאמור, לראשונה מאז ועידת לוזאן באביב-קיץ 1949, הביע ראש ממשלה ישראלי באופן הברור ביותר את נכונות ארצו לקלוט בשטחה פליטים פלסטינים שלא במסגרת איתוד משפחות.

ב-15 בפברואר, יום לאחר שיחתו של ראש הממשלה עם השגריר האמריקאי, התכונן אבא אבן לפגישה עם מזכיר המדינה, דאלס, ובה התעתד להציג את עמדותיה העדכניות של ישראל בנוגע למצרי טיראן ורצועת עזה. את גולת הכותרת של המפגש אמורה הייתה לספק עמדתה החדשה של ישראל, כפי שהובעה יום קודם לכן על ידי בן-גוריון, בעניין הפליטים. עוד לפני המפגש עם דאלס קיבל אבן מברק מיעקב הרצוג, ובו הוא התבקש להעלות בפני מזכיר המדינה את הרעיון לפתור את בעיית פליטי הרצועה במסגרת פתרון כולל לבעיית הפליטים.¹³⁴ הצעתו של הרצוג חפפה רעיונות דומים שעלו במשרד החוץ בדבר פתרון כזה.

ישראל הייתה מעוניינת אפוא לנצל את הסכמתה המפתיעה, גם אם הכפויה, ליישוב פליטים בשטחה לשם קידום פתרון כולל לבעיית הפליטים, ואולי אפילו לפתרון הסכסוך כולו. הגנרל אדון ברנס (Burns), ראש מטה משקיפי האו"ם במזרח התיכון, כתב בספרו כי: "עד שהם [הישראלים] פינו את הרצועה, במאוס 1957, הם הותירו את ההרגשה שהם יהיו מוכנים לקלוט את האוכלוסייה הזו [של הפליטים] במחיר של שלום" (Burns 1962: 191).

ב-15 בפברואר שלח הרצוג מכתב נוסף לאבן. פעם נוספת התבקש אבן להוכיח בפני דאלס את משמעות ההצעה, המהפכנית מבחינתה של ישראל, בנוגע לרצועת עזה

135 מברק משרד החוץ בירושלים אל משלחת ישראל בווינגטון, 15 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 3/2459.
136 Memorandum of a Conversation, Department of State, Washington, February 15, FRUS XIII: 158-170.
137 מברק משלחת ישראל בווינגטון אל משרד החוץ בירושלים, 16 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 3/2459.

138 מברק משרד החוץ בירושלים אל שגרירות ישראל, 21 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 12/2459.

U.S. Department of State 1957: 290-292 (Aide Me'moire Handled to Israeli Ambassador Eban by Secretary of State Dulles, February 11).

133 Telegram from the Embassy in Israel to the Department of State, 14 February 1957, FRUS XIII: 170-173.

134 מברק, משרד החוץ בירושלים אל משלחת ישראל בווינגטון, מס' 112/146, 15 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 10/2312.

עזה תהיה אפשרית. יתרה מכך, על פי קומי, תרומת ישראל לתוכנית האו"ם לפתרון בעיית הפליטים תהיה מורכבת "גם מתשלום פיצויים וגם ביישוב חלק מן הפליטים".¹³⁹ הפיכת בעיית הפליטים לנושא המרכזי בהסברה הישראלית חייבה את ישראל לשנות הדגשים בנוגע לחזרת המצרים לרצועה. אם בעבר הדגש היה על הטיעון שחזרת המצרים לרצועה תגרום מייד לסכנת הפדאיון, הרי כעת הושם הדגש על כך שחזרת המצרים תמנע את האפשרות להוציא לפועל את תוכנית השיקום הפליטים הפלסטינים, ובכלל זה יישובם בישראל. הברירה שהועמדה בפני מדינות המערב הייתה: יישובה של בעיית הפליטים בתמורה להישארות ישראל ברצועה, למול יציאה ישראלית מעזה והשארת מצב הפליטים הפלסטינים כמות שהוא.¹⁴⁰

כתגובה על עמדת ארצות הברית, כפי שזו כוונתה בתזכיר של דאלס מ-11 בפברואר, שלחה ממשלת ישראל לנשיא ארצות הברית, אייזנהאואר, ב-17 בפברואר מזכר הכולל את פירוש עמדותיה בנוגע לסוגיית הרצועה ולסוגיית המצרים. המזכר כלל את אותן ההצעות שהוגשו לדאלס בפגישתו עם אבן יומיים קודם לכן. בנוגע לעזה, הדגישה ישראל שלוש נקודות עקרוניות: 1. ביטחון ישראל, ובייחוד הכפרים והיישובים בדרום ובנגב. 2. רוחחתם הכלכלית של תושבי הקבע ברצועה. 3. בעיית הפליטים. בקשר לנקודה האחרונה, שבה ישראל והודיעה לאייזנהאואר כי ממשלת ישראל מוכנה להעלות את תרומתה לתוכנית של האו"ם ליישוב אוכלוסיית הפליטים של רצועת עזה, תרומה זו, כך המזכר, תכלול גם תשלום פיצויים וגם יישוב חלק מהפליטים של רצועת עזה.

"ישראל בסוחר", אמר המזכר הישראלי, "שארצות הברית תבין את ההשפעה המשמעותית שיהיה לצעד זה על פתרון בעיות בסיסיות שהיו במבוי סתום במשך מספר שנים".¹⁴¹ בהמשך, כדי להסיר כל חשד כי ישראל מתפשטת להרוויח זמן באמצעות הצעותיה לדיון כולל בבעיית הפליטים, ציינה הממשלה כי "לאור חיוניות החשיבות של בעיית עזה ותורומה המוצעת על ידי ישראל לקראת פתרון, מוצע שמאמץ יעשה למציאת סידור מתאים שיוגש לאו"ם. בדיקה זו, אשר עשויה לכלול חקירה של המצב באזור על ידי משלחת מתאימה, לא צריכה לקחת זמן רב".

139 הצהרת מיכאל קומי בפני הוועדה הפליטית המיוחדת של האו"ם, 19 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 7/4330.
140 ב-15 בפברואר נתב יעקב הרצוג לאבן אבן: "לדעתנו מוטב לא לבזבז קלף חשוב זה של המכמתנו ליישוב חלק מפליטי עזה על בסיס האו"ם אלא לשמור אותו למר"ם בושינגטון. אם נודיע בארץ על כך פירוש שנתנו הבה כי יסודית מבלי כל התחייבות לתמורה במכלול הבעיות. [בגן] התחייבנו עקרונית ולא נוכל למצא יחיד תוצאות המערכה היסודית אשר יהיו. לעומת זאת בושינגטון אנו מציעים העניין כחלק מהסדר כללי על בעיות עזה ושרם אל-שיח' [...] הוזה אומר - אם לא יסכימו למר"ם על עזה או שהמר"ם יכשל, אנו פטורים מהתחייבותנו" (מברק ממשרד החוץ אל משלחת ישראל בארץ, 15 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 2/2459).

141 מזכר מאת ממשלת ישראל אל נשיא ארה"ב, 17 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 12/2459.

בשיחה עם שגריר ארצות הברית בישראל, ב-14 בפברואר, טען בן-גוריון כי יידרשו לא יותר מארבעה שבועות ללימוד הסוגייה לפני שניתן יהיה לגשת לתכנון תוכנית לרצועת עזה שתהיה מקובלת על הצדדים המעורבים. ב-19 בפברואר, בישיבת הוועדה המדינית של מפא"י, הודיע בן-גוריון למפלגתו על כך שממשלת ישראל "תתרום שני דברים [לפתרון בעיית הפליטים]: 1. פיצויים. 2. היא מוכנה ליישב חלק מפליטי עזה בארץ".¹⁴²

על רקע גישתה המסורתית של ישראל, שהתגבשה מאז תום מלחמת העצמאות, השוללת חזרה של פליטים פלסטינים אל תוך שטחה הריבוני, ניתן לקבוע כי חל מהפך דרמטי בתחום זה. אם עד כה הייתה ישראל נכונה, לכל היותר, להעלות תרומה כספית (בדמות פיצויים) לתוכנית של האו"ם ליישוב בעיית הפליטים הפלסטינים, הרי כעת גילתה נכונות הן להעניק פיצויים והן לקלוט בתחומיה מספר משמעותי של פליטים. אולם גישתה המהפכנית של ישראל ביחס לבעיית הפליטים, כמו גם הצעתה למינהל הישראלי אזורי ברצועה בשיתוף האו"ם, לא קנו את לב האמריקאים. ב-17 בפברואר יצא אייזנהאואר בהודעה שהתבססה על התזכיר מ-11 בפברואר, ובה נקראה ישראל להסיג את כוחותיה מהמצרים ומהרצועה. בהודעתו גילה נשיא ארצות הברית הבנה לחששה של ישראל מהחזרת המצב הביטחוני ברצועה לקדמותו, והבטיח כי ארצות הברית תבחן דרכים שימנעו זאת.¹⁴³ במסיבת עיתונאים שהתקיימה ב-19 בפברואר ענה מזכיר המדינה דאלס בערפול לשאלה שהופנתה אליו באם ארצות הברית תסנקציות על ישראל.¹⁴⁴ למחרת יצא נשיא ארצות הברית אייזנהאואר בנאום חריף, ברדיו ובטלוויזיה, נגד הסירוב הישראלי לצאת מרצועת עזה וממצרי טיראן.¹⁴⁵

הדחייה האמריקאית המוחלטת להצעותיה האחרונות של ישראל בנוגע לרצועת עזה, ובייחוד בנוגע לסוגיית הפליטים, שימשה לבן-גוריון אות וסימן כי גורלה של רצועת עזה הוכרע. לנוכח הסירוב האמריקאי לדון, שלא לומר לקבל, את הצעת ישראל בעניין הפליטים, הצעה שנחשבה לדעת גורמים רבים מהפכנית לאור עמדת ישראל בשמונה השנים האחרונות, לא היה טעם להוסיף ולהילחם על הישארות הרצועה בידי ישראל. המערכה בשבוע האחרון של חודש פברואר 1957 התמקדה אפוא, מבחינת ישראל, בניסיונות להשיג מהאמריקאים ערבויות שימנעו את חזרת המצרים לרצועה.

142 ישיבת הוועדה המדינית, 19 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 2-7-1957-65.

143 U.S. Department of State 1957: 292-293 (White House News Statement Issued at Thomasville, Georgia, February 17).

144 U.S. Department of State 1957: 294-301 (News Conference Statements by Secretary of State, Dulles, February 19).

145 U.S. Department of State 1957: 301-307 (Radio and Television Address by President Eisenhower, February 20).

בשבוע האחרון של פברואר ובשבוע הראשון של מארס אין מוצאים עוד התייחסות ישראלית, במגעייה עם האמריקאים והא"ם, להצעה ליישוב פליטי עזה בישראל. רעיון יישובם של מקצת פליטי הרצועה בישראל נדון משך זמן קצר בחוג מצומצם של בכירי אנשי משרד החוץ ומשרד ראש הממשלה. מהרגע שההצעה לא זכתה להסכמה מערבית, ובייחוד אמריקאית, חדלה ישראל מלעסוק בה. יתרה מכך, בן-גוריון החל להרהר מחדש באשר לתועלת שיש בשליטה ישראלית על פליטי הרצועה.

ב-19 בפברואר כתב בן-גוריון ביומנו: "אשר לעזה – יש לנו פה בעיקר עניין למניעת הרע. אילו אויבנו היו מסגירים לנו את עזה ומוציאים משם את כל הסוכנויות של א"ם, הסכנה בעזה היא כפולה: כלכלית – איך נפרנס רבע מיליון אנשים. ביטחונית – זהו חומר נפץ המסוכן ביותר".¹⁴⁶ בנאומו בכנסת, ב-21 בפברואר, עוד הבטיח בן-גוריון כי אם הא"ם יכין תוכנית לפתרון בעיית הפליטים, ישראל "תתרום לפתרון בעיית הפליטים במלוא יכולתה",¹⁴⁷ אך בוועדת החוץ והביטחון שהתכנסה ב-24 בפברואר, כבר העלה הסתייגות מהרעיון של שליטה ישראלית ברצועה. לדעתו, אילו רצו ארבותיה של ישראל להטיל עליה את הסנקציה הכי חמורה, היו אומרים לה: "תיקחו לכם את רצועת עזה על קרביה ועל כרעיה". בהיפוך מדיניות מוחלט לעומת ההצהרות שנשמעו עד לפני שבוע ימים, הודיע בן-גוריון לחברי הוועדה: "אינני מאמין שיש ביכולתה של ישראל לכלכל רבע מיליון ערבים. אני לא מאמין שאפשר להושיב את הפליטים בארץ. אני מכיר את האדמות שלהם, הן מיושבות על ידי יהודים [...]. לכן אינני רואה כל אפשרות ליישוב הפליטים בארץ".¹⁴⁸

למרות השינוי ברטוריקה, עשתה ישראל ניסיון נוסף לבטל את רוע הגזירה. במגעים עם האמריקאים ניסו נציגי ישראל לשכנע את נציגי ארצות הברית כי יש להפריד בין סוגיית הקצרים, שלגביה הייתה בשלב זה נכונות ישראלית לסגת, לבין בעיית הרצועה.¹⁴⁹ ב-21 בפברואר התכנסה ממשלת ישראל לדיון בסוגיית הרצועה ומצרי סיראן. בסיום הדיון הוחלט לנסות ולהפריד בין שתי הסוגיות, מתוך רצון שלא להכשיל את הטיפול בסוגיית הקצרים, שנמצא בשלב מתקדם, עם בעיית הרצועה, שפתרונו לא נראה באופק.¹⁵⁰

במברק מ-22 בפברואר עדכן הרצוג את שרת החוץ גולדה מאיר, אשר נמצאה אותו זמן באו"ם, בדבר ההצעה להפריד בין בעיית הקצרים לבעיית הרצועה: "להלן החלטות

הממשלה: 1. להפריד בין מצרים ועזה [...]. 3. בעזה – א. אין להחזיר המצרים בשום תנאי לעזה, לא במישרין ולא בעקיפין. ב. ועדת א"ם לדיון אתנו על בעיית הרצועה [ביטחון, שיקום התושבים, בעיית הפליטים]."¹⁵¹

אולם גם הצעתה זו של ישראל לא התקבלה על ידי ארצות הברית, שהייתה מעונינת לחסל את ספיחי מבצע קדש, והדרך היחידה לעשות זאת הייתה על ידי הרצאתה המוחלטת של ישראל ממצרי סיראן ומרצועת עזה. לאחר סבב של פגישות בין נציגי ישראל, ארצות הברית וצרפת, בשבוע האחרון של חודש פברואר 1957, הסכימה ישראל להסיג את כוחותיה ממצרי סיראן ומרצועת עזה. ההסכמה הישראלית באה לאחר שהאמריקאים הבטיחו לה שהא"ם ייקח על עצמו את האחריות לתחומי המינהל והביטחון ברצועה.¹⁵² ב-1 במארס 1957 הצהירה שרת החוץ גולדה מאיר, מעל בימת עזרת האו"ם, על נכונות ישראל לסגת ממצרי סיראן ומרצועת עזה.¹⁵³ ב-7 במארס, לאחר שהאחריות האזרחית והביטחונית על רצועת עזה הועברה לידי כוחות האו"ם, עזבו חיילי צה"ל ואנשי המינהל האזרחי את האזור.

סיכום

מאז ועידת לוזאן, כאביב-קיץ 1949, שבה הסכימה ישראל לקלוט בתחומיה מספר רב של פליטים פלסטינים, לא חזרה ועלתה הצעה ישראלית רשמית מעין זו. בהפוך הוא, מאז כישלונה של אותה ועידה התבצרה ישראל בסירובה לאפשר את "זכות השיבה" לפליטים הפלסטינים. רק כשמונה שנים לאחר מכן, שבה ישראל והעלתה את הרעיון שכבר נדמה כי נשכח. הגורם המרכזי להיפוך הדרמטי שחל בעמדתה המסורתית של ישראל היה נעוץ ברצונה להותיר בידיה את רצועת עזה לאחר כיבושה במהלך קרבות מבצע קדש. שנים ארוכות של חשש ביטחוני, ברמה האסטרטגית כמו גם ברמת הביטחון השוטף, מפני הרצועה הקטנה והעמוסה לעייפה בפליטים, הביאו את ישראל לשנות את עמדתה העיקשת בנושא הפליטים ברגע שכבשה את האזור. ישראל קיוותה שבאמצעות הסכמתה לקלוט פליטים פלסטינים, תצליח לשכנע את ארצות הברית והאו"ם בכדאיות הישארותה ברצועת עזה. במקביל לכך הציעה ישראל כי הרצועה תנוהל על ידי בשיתוף פעולה עם האו"ם ועם תושבי הקבע שלה. הצעה זו באה לאחר כישלון הטקטיקה הקודמת שלה, דהיינו שכנוע האמריקאים ומוכ"ל האו"ם להותיר את ישראל כריבון היחיד ברצועה לאור טיפולה המסור בתושביה.

151 מבקר משרד החוץ בירושלים אל ממשלת ישראל באו"ם, מט' 493/89, 22 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 3/2459.

152 אבא אבן, תיאור המערכה הירושלמית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

153 U.S. Department of State; 1957: 328-332, (Statement in the United Nations General Assembly by Israeli Foreign Minister Golda Meir, March 1).

146 אב"ג, יב"ג 19 פברואר 1957.

147 דוח בן-גוריון, (ישיבה רמ"ט, 21 פברואר 1957) דברי הכנסת 21: 1136-1139.

148 ועדת חוץ וביטחון, 24 פברואר 1957, אמ"י, א' 7/7565.

149 מבקר משרד החוץ בירושלים אל שגרירות ישראל בווינגטון, מט' 131/192, 18 פברואר 1957, אמ"י, ח"צ 3/2459.

150 אבא אבן, תיאור המערכה הירושלמית, יוני 1957, אמ"י, ח"צ 181/2458.

מחווה ישראלית זו בסוגיית הפליטים היא, לדעתי, גולת הכותרת של כל פרשת כיבוש חצי האי סיני ורצועת עזה במהלך מבצע קדש. יתרה מכך, הצעתה של ישראל בעניין הפליטים מעלה את ההנחה כי החשש הישראלי מפני חזרת המצרים לרצועת עזה, על השלכותיה הביטחוניות, גבר על החשש הישראלי, הבסיסי והמושרש, מפני הסכנה הדמוגרפית שהציבה הרצועה למדינת היהודים.

ביבליוגרפיה

ארכיונים

ארכיון מדינת ישראל (אמ"י), ירושלים:

א. תיקי משרד החוץ (ח"צ).

ב. תיקי ועדת החוץ והביטחון (א').

ארכיון המכון למורשת בן-גוריון (אב"ג), קריית שדה בוקר: יומן בן-גוריון (יב"ג).

ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון (א"צ), גבעתיים.

ארכיון מפלגת העבודה (אמ"ע), בית ברל: ישיבות הוועדה המדינית.

עיתונות

דבר, תל-אביב.

הארץ, תל-אביב.

על המשמר, תל-אביב.

ספרי תעודות

דברי הכנסת 21 (אוקטובר 1956 – פברואר 1957), ירושלים.

Tomeh, George J. (ed.), 1975. *United Nations Resolutions on Palestine and the Arab-Israeli Conflict I (1947-1974)*, Washington D.C.

United Nations, 1957. *Annual Report of the Director of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East*, General Assembly Official Records: Eleventh Session, Supplement No. 14 (3212); Twelfth Session, Supplement No. 14 (A/3686), New York.

U.S. Department of State, 1957. *United States Policy in the Middle East*, September 1956–June 1957, Washington.

U.S. Department of State, 1979. *Foreign Relations of the United States (FRUS) XIII (Arab-Israeli Dispute, 1957)*, Washington D.C.

ספרות מחקרית

בן-גוריון, דוד, 1959. מערכת סיני, תל-אביב.

בר-און, מרדכי, 1989. "מדיניות הבטחון והחוץ של ישראל בשנים 1955–1957", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

גולני, מוטי, 1997. תהיה מלחמה בקיץ: ישראל בדרך אל מלחמת סיני 1955–1956, תל-אביב.

דיין, משה, 1976. אבני דרך, תל-אביב.

טל, דוד, 1998. תפיסת הביטחון השוטף של ישראל: מקורותיה והתפתחותה: 1949–1956, שדה בוקר.

טרואן, אילן, ושמש, משה (עורכים), 1994. מבצע קדש ומערכת סואץ, 1956: עיון מחדש, שדה בוקר.

יבלונקה, חנה, וצמרת, צבי (עורכים), 1997. העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח, ירושלים.

כפכפי, אייל, 1994. מלחמת ברירה: הדרך לסיני וחזרה, 1956–1957: המאבק בין שתי אסכולות מדיניות בישראל בשנות החמישים, רמת אפעל.

שבבו, עמנואל, 1975. משרד המנים ברצועת עזה בתקופת השלטון המצרי, ירושלים.

שלום, זכי, 1998. "עמדות בהנהגת המדינה בסוגיית הסטטוס-קוו הטריטוריאלי בשנים

שלאחר מלחמת העצמאות: בחינה מחודשת", עיונים בתקומת ישראל 8: 110–150.

Burns, E. L. M., 1962. *Between Arab and Israeli*, London.

Gabbay, Rony E., 1959. *A Political Study of the Arab-Jewish Conflict: The Arab Refugee Problem*, Geneva.

Roy, Sara M., 1986. *The Gaza Strip: A Demographic, Economic, Social and Legal Survey*, Jerusalem.